

KRYSTYNA PATORA
Uniwersytet Łódzki

 <https://orcid.org/0000-0003-2526-6801>

Mowa nienawiści w wybranych orzeczeniach niemieckich sądów w kontekście wybranych orzeczeń polskich sądów

Hate speech in selected rulings of German courts in the context of selected rulings of Polish courts

Abstract: The article focuses on selected rulings of German courts that deal with behaviour defined in the German Criminal Code as the crime of incitement to popular hatred.

The purpose of this article is to present how courts have assessed specific statements from the point of view of the occurrence of prohibited acts characteristics in hate speech.

The article presents the facts and legal evaluation of the behaviour to indicate which behaviors fulfill the characteristics of the criminal act of inciting to popular hatred under German laws.

Also selected rulings of Polish courts, which relate to the interpretation of the characteristics of the hate speech crime, are taken into consideration. The author has selected some rulings of Polish courts, which are thematically similar to the rulings of German courts. In conclusion, the author has pointed out the differences between the characteristics of criminal acts in German laws and Polish laws, and thus a different approach of two judicial systems to some specifically indicated contents.

Keywords: hate speech, incitement to popular hatred, refugees, asylum, Jew, anti-vaccinationists, Islamophobe, Internet, incitement to hatred, incitement to violence, public order

1. Wstęp

Zjawisko mowy nienawiści w stosunku do osób, które są postrzegane jako inne, jest obecne w każdym kraju. W sposób szczególny traktuje się je w orzecznictwie sądów niemieckich ze względu na przeszłość historyczną, która jest wykorzystywana w uzasadnieniach orzeczeń sądowych, szczególnie jeśli wiąże się z cierpieniami Żydów w czasie II wojny światowej. W artykule na podstawie najnowszych wybranych orzeczeń sądów niemieckich przedstawiono stan faktyczny poszczególnych spraw, w których zostały przytoczone wypowiedzi na podstawie przepisów niemieckiego kodeksu karnego uznane za mowę nienawiści. Ponadto, zaprezentowano dane dotyczące sprawców, ich właściwości osobistych, karalności. Szczególny nacisk został położony na orzeczenia związane z mową nienawiści (w prawie niemieckim przestępstwo szczucia mas) w odniesieniu do Żydów.

Przedmiotem rozważań są także najnowsze orzeczenia polskich sądów w sprawach kwalifikowanych jako mowa nienawiści. Po omówieniu stanów faktycznych oraz ich kwalifikacji prawnej autorka podjęła próbę porównania przepisów prawa niemieckiego i polskiego oraz odpowiedzi na pytanie: czy ustawodawstwa w obu krajach są zbliżone i czy za mowę nienawiści należy uznać zachowania opisane w poszczególnych przypadkach w ustawodawstwach obu państw?

2. Mowa nienawiści w wybranych orzeczeniach sądów niemieckich

W orzeczeniach sądów niemieckich kwestia mowy nienawiści pojawia się bardzo często. Istotne jest to, jakie użyte konkretne określenia decydują o uznaniu danej wypowiedzi za mowę nienawiści. Dokonując analizy wybranych orzeczeń sądów niemieckich, autorka artykułu położyła nacisk na opis stanu faktycznego, ale także uzasadnienia prawne, w których sądy wskazały, w jakich konkretnych przypadkach dochodzi do ustalenia wypełnienia znamion czynu zabronionego w niemieckim kodeksie karnym, określanego jako podburzanie mas, a wskazanego w § 130 niemieckiego kodeksu karnego¹. W tym miejscu należy poczynić uwagę ogólną, że treść tego przepisu jest dość rozbudowana i poszczególne zachowania w powiązaniu z odpowiednimi fragmentami przepisu będą wyjaśniane przy omawianiu poszczególnych wyroków. Należy także wyjaśnić, że w obu

¹ *Strafgesetzbuch (StGB) vom 17.10.1964, Letzte Änderung: 27.03.2024, BGBl.I. Nr. 109. Niemiecki kodeks karny z dnia 17 października 1964 r., ostatnie zmiany z dnia 27 marca 2024 r., miejsce publikacji: BGBl.I. Nr. 109; E. Schwierskott-Matheson: Deutsches Strafgesetzbuch Übersetzung ins Polnische. DEJurePL, Regensburg 2018.*

obszarach (niemieckim i polskim) wybrane zostały najnowsze orzeczenia dotyczące mowy nienawiści, przy czym orzeczeń sądów niemieckich poszukiwano w niemieckich bazach wyroków sądowych. Wyroki te w całości zostały przetłumaczone na język polski.

2.1. Wyrok dotyczący mowy nienawiści wobec azylantów

Wyrokiem z 27 czerwca 2019 r.² oskarżony został skazany z powodu popełnienia pięciu czynów zabronionych, określanych jako przestępstwa szcucia mas, zakwalifikowanych z § 130 ust. 1 nr 1 i 2 kodeksu karnego. Oskarżonym był mężczyzna w wieku 66 lat, żonaty, a ponadto od wielu dziesięcioleci czynny zawodowo – pracujący jako samodzielny elektryk, który w ramach swojej działalności wyposażał w instalację elektryczną mieszkania oraz domy dla azylantów. Nie należał do żadnej partii i nie był aktywny na scenie politycznej. Nie był także dotychczas karany. Oskarżony posiadał na Facebooku profil, który założyła mu córka. Ustalono, że używał tego konta sporadycznie. Na swojej stronie profilowej oskarżony opublikował w języku niemieckim posty, które były skierowane do niemieckojęzycznych odbiorców. Zapoznało się z nimi wiele osób. W dniu 28 marca 2017 r. zamieścił post o treści: „Nie musicie się denerwować naszym rządem, azylantami, hańbiącymi dzieci i gwałcicielami zróbcie coś z tym przepędźcie ich do diabła zniszczcie ich tam gdzie ich widzicie wykończcie ich i wypłęćcie ich. Koniec rozwiązania. AFDFFAFD”³. W dniu 2 lutego 2018 r., o godz. 19:56, oskarżony zamieścił zdjęcie żołnierza w hełmie i mundurze z bronią maszynową. Pod fotografią znajdował się następujący tekst: „najszybsza niemiecka procedura azyłowa, odrzucajcie 1400 wniosków na minutę”. Oskarżony skomentował zdjęcie następująco: „Na coś takiego jak Merkel nie może sobie pozwolić żaden kraj a Niemcy to już w ogóle wprawcie koła w ruch i rozpalcie w piecu”. W dniu 14 lutego 2018 r., o godz. 16:39, oskarżony zamieścił zdjęcie, które pokazuje od tyłu osobę z ogoloną głową i kijem bejsbolowym na ramieniu. Fotografia została opatrzona tekstem: „Już czas żebyście wy szczury znowu zaczęli bać się Niemców”. Nadto mężczyzna skomentował to zdjęcie następująco: „My Niemcy jesteśmy tchórzliwym zrasa[...], gówni[...], bojaźliwym narodem weźcie się w końcu w garść i pokażcie kim jest Niemiec”. W dniu 25 lutego 2018 r., o godz. 16:53, oskarżony umieścił następujący post: „Atak na Tablicę w Essen mógł zostać przepro-

² Wyrok Sądu Rejonowego w Dinslaken z dnia 27 czerwca 2019 r. 3 Ds-111 Js 86/18-108/19. <https://openjur.de/u/2271818.html> [dostęp: 09.04.2022].

³ Autorka dokonała we współpracy z tłumaczem przekładu przywołanych w artykule wyroków sądów niemieckich, w tym cytowanych ich fragmentów.

wadzony wyłącznie przez tą hołotę jeśli im się to udowodni natychmiast powinni być wysłani tam skąd pochodzą. Musimy takie brudy przepędzić z Niemiec. Jeśli mają to być znowu zgodnie z oczekiwaniami czysto rasowi Niemcy bić aż pojawi się lekarz”. W dniu 27 lutego 2018 r., o godz. 07:36, oskarżony zamieścił kolejny post ze zdjęciem, które w górnej części pokazuje kobietę z chustą na głowie, a w dolnej świnkę morską. Górna część obrazka jest opatrzona słowami: „To jest Nahir. Nahir urodziła się w Niemczech. Nahir jest Niemką”. W dolnej części znajduje się tekst: „To jest Knuffel. Knuffel urodził się w stajni. Knuffel jest koniem”. Oskarżony skomentował to zdjęcie następująco: „Jakim prawem Merkel ma jakiegokolwiek zdanie co do sytuacji w Niemczech. Ona przecież już przed laty wszystko schrząniła tym zasa[...] wieprzowym żołądkiem. W przypadku tej tablicy w Essen wygląda to wszystko tak jak powinno być. Żadnej troski, żadnej pomocy i tak dalej”. Takie zachowania oskarżonego, łącznie w liczbie pięciu razy, zostały uznane za przestępstwo szczucia mas zgodnie z § 130 ust. 1 nr 1, 2 kodeksu karnego⁴. Sąd przyjął, że doszło do przestępstwa szczucia mas, które w tym wypadku polegało na nawoływaniu do nienawiści ze względu na pochodzenie, a także do zaatakowania godności człowieka z powodu jego pochodzenia. Przestępstwo szczucia mas w tej formie jest zagrożone karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. W ramach konkretnego wymiaru kary sąd na korzyść oskarżonego uwzględnił jego przyznanie się do winy, jak również okoliczność, że nie był wcześniej karany. Oprócz tego sąd uznał za okoliczności łagodzące

⁴ § 130 ust. 1 nr 1 i 2 niemieckiego kodeksu karnego:

„Wer in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören,

1. gegen eine nationale, rassische, religiöse oder durch ihre ethnische Herkunft bestimmte Gruppe, gegen Teile der Bevölkerung oder gegen einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer vorbezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung zum Hass aufstachelt, zu Gewalt- oder Willkürmaßnahmen auffordert oder
2. die Menschenwürde anderer dadurch angreift, dass er eine vorbezeichnete Gruppe, Teile der Bevölkerung oder einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer vorbezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung beschimpft, böswillig verächtlich macht oder verleumdet,

wird mit Freiheitsstrafe von drei Monaten bis zu fünf Jahren bestraft”.

Tłumaczenie: „Kto w sposób mogący zakłócić spokój publiczny,

1. podburza, nawołuje do nienawiści, przemocy bądź samowoli wobec narodowej, rasowej, religijnej lub określonej przez swoje pochodzenie grupy wobec części społeczeństwa bądź wobec pojedynczej osoby z powodu jej przynależności do wyżej wymienionej grupy albo do części społeczeństwa, bądź
2. atakuje godność ludzką innych poprzez to, że wyżej wymienioną grupę, część społeczeństwa lub pojedynczą osobę z powodu jej przynależności do wyżej wymienionej grupy bądź części społeczeństwa obraża, w zły sposób mówi pogardliwie i obmawia

podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5”.

to, że po części czyny miały miejsce już dłuższy czas temu, a znajomość obsługi publicznych platform, takich jak Facebook, przez oskarżonego była co najmniej powierzchowna. Do okoliczności obciążających należało to, że czyny popełnione zostały w Internecie i dlatego też mogły dotrzeć do bardzo dużej liczby odbiorców, potencjalnie na całym świecie. Oprócz tego wpisy były obecne w Internecie przez jakiś czas, a dwa z nich jeszcze w momencie trwania głównej rozprawy. Poza tym posty cechowała językowa i treściowa intensywność, a ponadto były zamieszczane w sieci z dużą częstotliwością. Uwzględniając wszystkie te okoliczności, sąd ustalił następujące jednostkowe kary za poszczególne przestępstwa: 4 miesiące pozbawienia wolności za pierwszy post, 5 miesięcy pozbawienia wolności za drugi post, 3 miesiące pozbawienia wolności za trzeci post, 4 miesiące pozbawienia wolności za czwarty post, 3 miesiące pozbawienia wolności za piąty post. Kara łączna w wymiarze 8 miesięcy pozbawienia wolności została zawieszona.

2.2. Wyrok dotyczący mowy nienawiści

Kolejnym orzeczeniem jest wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z 27 października 2020 r. (sygn. akt RiZ(R) 4/20)⁵. Sąd stwierdził, że oskarżona na facebookowym profilu przypisywanym partii NPD wzięła udział w wirtualnej dyskusji, gdzie różni użytkownicy pod tytułem: „mieszkania dla uchodźców: 36 gotowych domów dla uchodźców w Berlinie” zamieszczali różnego rodzaju komentarze, w których odnosili się m.in. do tego, że Niemcom podobne mieszkania również by się podobały. W swoich wypowiedziach komentujący stwierdzali: „jesteśmy oblężeni”, i pisali o oczekiwaniu na dzień, „w którym coś walnie”, względnie pytali się, kiedy „my, Niemcy, w końcu się obudzimy”. Jeden z użytkowników napisał wtedy: „[j]a podaruję benzynę”. Na ten komentarz odpowiedziało trzech użytkowników, w tym oskarżona, która napisała: „[j]a przyniosę akcelerator ognia”. Oskarżona została uniewinniona od zarzutu popełnienia czynu zabronionego szczucia mas, kwalifikowanego z § 130 ust. 1 nr 1 niemieckiego kodeksu karnego, ponieważ sąd uznał, że z treści komentarzy, a także kolejności ich zamieszczania, nie było można przyjąć, iż przeciwko jednej z wymienionych w tytule grup, częściom społeczeństwa bądź jednostce z powodu jej przynależności podburzano do nienawiści, względnie wzywano do przemocy bądź środków samowoli. Sąd wskazał, że komentarz: „[j]a podaruję benzynę!”, został zamieszczony bez widocznego odniesienia, a z przebiegu toczonych dysku-

⁵ <https://openjur.de/u/2308850.html> [dostęp: 19.02.2022].

sji nie wynikało, na co miałyby być ta benzyna przeznaczona. Zdaniem sądu komentarze, które odnosiły się krytycznie do pewnych decyzji rządu i administracji, powinny być traktowane ze szczególnym uwzględnieniem art. 5 ust. 1 niemieckiej Konstytucji, który dotyczy wolności wypowiedzi⁶. Przyjął również, że decyzja Kanclerz Niemiec o wpuszczeniu do kraju w niekontrolowany sposób nieznanej liczby uchodźców w znacznie większym stopniu wpływa na naruszenie spokoju publicznego niż komentarz zamieszczony na Facebooku, przy czym jednocześnie uznał, iż decyzja Kanclerz nie narusza § 130 niemieckiego kodeksu karnego. Podstawą wyroku uniewinniającego stało się uznanie, że wypowiedź o podarowaniu benzyny nie może być łączona z nawoływaniem do spalania mieszkań azylantów.

2.3. Wyrok dotyczący mowy nienawiści wobec Żydów

Wyrokiem Sądu Rejonowego w Essen z 30 stycznia 2015 r. (sygn. akt Cs-29 Js 579/14-631/14)⁷ skazano oskarżonego, przyjmując, że dopuścił się czynu opisanego w § 130 ust. 1 zd. 1 kodeksu karnego⁸. W sprawie ustalono, że oskarżony to 23-letni bezdzietny kawaler, który nie ukończył szkoły, nie posiadał zawodu i utrzymywał się, korzystając z pomocy społecznej. W przeszłości jako nieletni był wielokrotnie upominany za

⁶ Art. 5 ust. 1 *Grundgesetz* (GG) am 8.05.1949, BGBl. 1949 S. 1 – Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z dnia 8 maja 1949 r., miejsce publikacji: BGBl. 1949 S. 1; „(1) 1 Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten”. https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_5.html [dostęp: 16.10.2022].

Tłumaczenie: „(1) 1 Każdy ma prawo ustnego, pisemnego bądź za pomocą obrazu wyrażania oraz rozpowszechniania swojej opinii i informowania się w sposób nieskrępowany z ogólnie dostępnych źródeł”.

⁷ Wyrok Sądu Rejonowego (AG) w Essen z dnia 30 stycznia 2015 r. <https://openjur.de/u/762150.html> [dostęp: 11.09.2021].

⁸ § 130 ust. 1 zd. 1 kodeksu karnego: „(1) Wer in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, 1. gegen eine nationale, rassische, religiöse oder durch ihre ethnische Herkunft bestimmte Gruppe, gegen Teile der Bevölkerung oder gegen einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer vorbezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung zum Hass aufstachelt, zu Gewalt- oder Willkürmaßnahmen auffordert oder”.

Tłumaczenie: „(1) Każdy, kto w sposób, który narusza pokój publiczny (porządek publiczny), 1. podburza do nienawiści wobec określonej grupy na tle narodowym, rasowym, religijnym bądź przez jej etniczne pochodzenie, wobec części społeczeństwa lub wobec jednostki z powodu jej przynależności do określonej grupy bądź do części społeczeństwa, wzywa do przemocy lub samowoli, bądź”. § 130 StGB *Volksverhetzung* – dejure.org [dostęp: 17.10.2021].

dopuszczenie się kradzieży, fałszowanie dokumentów, wymuszenie rozbójnicze, a ponadto za wyłudzenia świadczeń. Został też w 2013 r. sądowo skazany na karę grzywny z powodu upozorowania czynu karalnego. W toku prowadzenia postępowania ustalono, że 18 lipca 2014 r. oskarżony wziął udział w demonstracji w Essen, dotyczącej aktualnego konfliktu na Bliskim Wschodzie. W jej trakcie wokół mężczyzny zebrała się grupa wzburzonych ludzi. Oskarżony mówił do nich „jak kaznodzieja”⁹, a oni wiwatowali na jego cześć. Głosił m.in., że nie ma nic przeciwko Żydom, a wszyscy ludzie są braćmi i siostrami. W następstwie jego wypowiedzi skupiona wokół niego grupa osób zaczęła chóralnie skandować hasła nawołujące do śmierci i nienawiści do syjonistów. Sąd w uzasadnieniu orzeczenia przyjął, że w ten sposób oskarżony chciał wzbudzić nienawiść do Żydów i nawoływać osoby trzecie do stosowania wobec nich środków samowoli. Natomiast oskarżony był zdania, że jego zachowanie nie stanowiło naruszenia publicznego spokoju w Niemczech, ponieważ według jego wiedzy grupa narodowa syjonistów w Niemczech nie jest reprezentowana. Do tego mężczyzna był przekonany, że jego wypowiedzi były chronione przez art. 5 ust. 1 zd. 1 Konstytucji, który gwarantuje wolność słowa. Sąd przyjął jednak, że oskarżony spełnił znamiona czynu zabronionego, określanego jako „szczucie mas”, zgodnie z § 130 ust. 1 nr 1 kodeksu karnego, poprzez swoją wypowiedź: „śmierć i nienawiść syjonistom”, ponieważ w ten sposób podburzał i nawoływał do nienawiści oraz do przemocy, względnie podejmowania działań samowolnych wobec religijnej grupy Żydów, w sposób, który naruszał publiczny spokój w Niemczech. Sąd w swoim uzasadnieniu wskazał, że wynika to z obiektywnej interpretacji wypowiedzi w odniesieniu do zagwarantowanej prawnie wolności wyrażania opinii w art. 5 ust. 1 zd. 1, alternatywa 1 Konstytucji¹⁰, wskazanej przez Trybunał Konstytucyjny w jego stałym orzecznictwie, przy czym ocena musi nastąpić z perspektywy bezstronnej i rozważnej grupy osób. Według sądu decydujący nie jest ani subiektywny zamiar wypowiadającej się osoby, ani subiektywna interpretacja osoby dotkniętej tą wypowiedzią, lecz obiektywny sens w rozumieniu bezstronnej i rozważnej grupy ludzi. Sąd wskazał, że przy rozważaniu tego problemu zawsze wychodzimy od treści wypowiedzi, określanej przez językowy kontekst, w którym wy-

⁹ Wyrok Sądu Rejonowego (AG) z Essen z dnia 30 stycznia 2015 r. <https://openjur.de/u/762150.html> [dostęp: 11.09.2021].

¹⁰ Art. 5 ust. 1 *Grundgesetz*: „(1) 1 Jeder hat das Recht, seine Meinung in Wort, Schrift und Bild frei zu äußern und zu verbreiten und sich aus allgemein zugänglichen Quellen ungehindert zu unterrichten”.

Tłumaczenie: „(1) 1 Każdy ma prawo ustnego, pisemnego bądź za pomocą obrazu wyrażania oraz rozpowszechniania swojej opinii i informowania się w sposób nieskrępowany z ogólnie dostępnych źródeł”.

stępuje sporna wypowiedź, i przez okoliczności jej towarzyszące. Uznał, że wprawdzie, według treści wypowiedzi oskarżonego, nawoływał on do śmierci i nienawiści do syjonistów, ale z obiektywnego sensu wypowiedzi wynika, że rzeczywiście nawoływał do śmierci i nienawiści do Żydów. Sąd uzasadnił swoje stanowisko tym, że określenie „syjoniści” należy rozumieć jako grupę, która opowiadała się za rozwiązaniem tzw. kwestii żydowskiej, za powstaniem, względnie ponownym utworzeniem własnego państwa żydowskiego w Palestynie. Dalej sąd uzasadniał, że w dzisiejszym Izraelu syjoniści stanowią prąd polityczny, który opowiada się za Państwem Izrael i ma na celu jego wzmocnienie. O ile syjoniści w zasadzie są żydowskiego wyznania, o tyle nie wszyscy Żydzi należą do grupy syjonistów. Według sądu określenie „syjonista” stanowi jednak w antysemitycznym języku słowo klucz na określenie Żydów. To, że oskarżony miał na myśli Żydów, a nie syjonistów, we właściwym tego słowa znaczeniu, wynikało z okoliczności towarzyszących spornej wypowiedzi, albowiem oskarżony brał udział w początkowo pokojowej demonstracji, odnoszącej się do aktualnego konfliktu na Bliskim Wschodzie, podczas której, w jej dalszym przebiegu, doszło do antysemitycznych ekscesów. Sąd w uzasadnieniu orzeczenia wskazał, że tłem tego konfliktu było zamordowanie części młodzieży po stronie izraelskiej oraz palestyńskiej, a nadto następujące po tym ataki rakietowe Państwa Izrael ze Strefy Gazy, na co Izrael zareagował gwałtowną ofensywą, która ponownie pochłonęła wielu zabitych i rannych, zwłaszcza po stronie palestyńskiej. Na podstawie tych wydarzeń, w szczególności sposobu postępowania armii izraelskiej, jak i pod wrażeniem obrazów cierpienia społeczeństwa palestyńskiego w Strefie Gazy oskarżony wskazał, że czuł się zmuszony do sformułowania wspomnianej wypowiedzi. Sąd uznał, że te okoliczności towarzyszące nie pozostają jednak w żadnym rozpoznawalnym związku z ruchem syjonistów bądź syjonistycznymi celami, i przyjął, że oskarżony posłużył się antysemitycznym kodem dla wskazania społeczeństwa żydowskiego, aby pokazać swoją dezaprobatę co do sposobu postępowania izraelskiej armii. To, że przed apelem mężczyzna ogłosił, iż nie ma nic przeciwko Żydom oraz że wszyscy ludzie są braćmi i siostrami, nie uchroniło jego późniejszej wypowiedzi od tego, że zabrzmiiała jak antysemityczne szczucie. Według sądu oskarżony swoim zachowaniem podburzał również do nienawiści do mieszkających w Niemczech Żydów. Odnosząc się do oceny podburzania do nienawiści, sąd wskazał na bardzo interesujące oddziaływanie na człowieka takiego zachowania. Mianowicie zauważył, że podburzanie do nienawiści jest oddziaływaniem na zmysły i namiętności, ale także na intelekt, aby wytworzyć bądź zwiększyć wrogie nastawienie wobec części społeczeństwa, wychodzące poza zwykłe odrzucenie bądź pogardę. Musi przy tym, według oceny sądu, chodzić o kreowanie nastroju, który do-

starcza duchowej pożywki dla gotowości do ekscesów wobec atakowanej grupy społeczeństwa. Oskarżony – jak ustalił sąd – wprowadził zagrzewał grupę osób zebranych wokół niego do chóralnego skandowania: „śmierć i nienawiść do syjonistów”, jednak przez cały czas miał na myśli Żydów i w rzeczywistości nie chodziło o krytykę sytuacji politycznej na Bliskim Wschodzie, a o oddziaływanie na każdego rodzaju odbiorcę i wywołanie oraz zwiększenie wrogiego nastawienia wobec Żydów. Dlatego też wypowiedź oskarżonego nie mieściła się w granicach gwarantowanych przez prawo podstawowe wolności wyrażania opinii z art. 5 ust. 1 zd. 1 Konstytucji i wypełniała znamiona czynu wskazanego w § 130 ust. 2 kodeksu karnego¹¹, którego podstawą był art. 5 ust. 2 Konstytucji¹², co –

¹¹ § 130 ust. 2 kodeksu karnego: „(2) Mit Freiheitsstrafe bis zu drei Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer 1. einen Inhalt (§ 11 Absatz 3) verbreitet oder der Öffentlichkeit zugänglich macht oder einer Person unter achtzehn Jahren eine Schrift (§ 11 Absatz 3) anbietet, überlässt oder zugänglich macht, der

- a) zum Hass gegen eine in Absatz 1 Nummer 1 bezeichnete Gruppe, gegen Teile der Bevölkerung oder gegen einen Einzelnen wegen seiner Zugehörigkeit zu einer in Absatz 1 Nummer 1 bezeichneten Gruppe oder zu einem Teil der Bevölkerung aufstachelt,
 - b) zu Gewalt – oder Willkürmaßnahmen gegen in Buchstabe a genannte Personen oder Personenmehrheiten auffordert oder,
 - c) die Menschenwürde von in Buchstabe a genannten Personen oder Personenmehrheiten dadurch angreift, dass diese beschimpft, böswillig verächtlich gemacht oder verleumdet werden oder.
2. einen in Nummer 1 Buchstabe a bis c bezeichneten Inhalt (§ 11 Absatz 3) herstellt, bezieht, liefert, vorrätig hält, anbietet, bewirbt oder es unternimmt, diesen ein- oder auszuführen, um ihn im Sinne der Nummer 1 zu verwenden oder einer anderen Person eine solche Verwendung zu ermöglichen”.

Tłumaczenie: „(2). Karze do 3 lat pozbawienia wolności bądź karze grzywny podlega ten, kto

1. rozpowszechnia lub udostępnia opinii publicznej treści (§ 11 ust. 3) albo oferuje, przekazuje bądź udostępnia osobie poniżej 18. roku życia pisma (publikacje) (§ 11 ust. 3), które
 - a) podlegają do nienawiści wobec określonej w ust. 1 grupy, wobec części społeczeństwa bądź wobec jednostki z powodu jej przynależności do określonej w ust. 1 nr 1 grupy lub części społeczeństwa,
 - b) nawołuje do przemocy lub samowoli wobec określonej osoby bądź większości osób,
 - c) narusza godność określonych osób bądź większości osób poprzez to, że je obraża, w złej wierze, pogardliwie o nich mówi, bądź oczernia.
2. określoną w pkt 1 litery a do c treść (§ 11 ust. 3) formułuje, pobiera, dostarcza, przetrzymuje, oferuje, reklamuje bądź przedsięwziera lub planuje treści wprowadzać bądź wyprowadzać, aby używać ich w rozumieniu pkt 1 lub umożliwić ich użycie innej osobie”.

¹² Art. 5 ust. 2 Konstytucji: „Diese Rechte finden ihre Schranken in den Vorschriften der allgemeinen Gesetze, den gesetzlichen Bestimmungen zum Schutze der Jugend und in dem Recht der persönlichen Ehre”.

zdaniem sądu – oznaczało, iż prawnokarne ściganie jest dopuszczalne i wskazane.

2.4. Wyrok dotyczący mowy nienawiści wobec niezaszczepionych porównanych do Żydów

W tym miejscu omówiony zostanie kolejny wyrok, tym razem Wyższego Sądu Krajowego Landu Kraju Sary z 8 marca 2021 r., dotyczący użycia gwiazdy Dawida, która odnosiła się do Żydów, i zrównania ich z niezaszczepionymi¹³. Relacjonując stan faktyczny sprawy, należy wskazać, że oskarżona urodziła się w Teheranie.

Kobieta w młodości uciekła wraz z matką z Iranu. Posiada oprócz irańskiego również niemieckie obywatelstwo. Od ok. 2015 r. działała politycznie w Niemczech i pracowała we frakcji AfD¹⁴ Rady Miasta. W październiku 2019 r. oskarżona opublikowała post na swoim profilu facebookowym, widoczny dla każdego i składający się z tekstu oraz zdjęcia. Tekst brzmiał: „[p]odczas bezsennej nocy widziałam reportaż o wielkim pożarze Londynu. Bezradny i u kresu sił wściekły motłoch przechodził przez ulicę i szukał winnego. Kobieta, tak opowiadano, niosła swoje żółte pisklęta w złożonym fartuszu bądź sukni i próbowała ten mały dobytek, który miała, uchronić przed ogniem. W głębokim przekonaniu o odnalezieniu winowajcy mieli odciąć jej piersi i bestialsko zamordować, uważano żółte pisklęta w ciemności nocy za kule ognia”. Pod tym tekstem oskarżona zamieściła osobny post ze zdjęciem, na którym czterokrotnie była widoczna gwiazda Dawida, noszona przez Żydów w czasach reżimu narodowo-socjalistycznego, jednakże napis „Żyd” został zastąpiony przez następujące, w podobny sposób przedstawione, słowa: „niezaszczepiony”, „wyborca AfD”, „kierowca SUV-a”, „islamofob”. Ten post został krytycznie skomentowany przez użytkowników Facebooka oraz na stronie internetowej grupy #dieinsider. Tak ustalony stan faktyczny stał się podstawą do wniesienia aktu oskarżenia. Oskarżonej zarzucono popełnienie przestęp-

Tłumaczenie: „Te prawa znajdują swoje bariery w przepisach ogólnych ustaw, ustawowych postanowieniach dotyczących ochrony młodzieży i w prawie o osobistej godności”. <https://dejure.org/gesetze/GG/5.html> [dostęp: 17.10.2021].

¹³ Wyrok Wyższego Sądu Krajowego Landu Kraju Sary z dnia 8 marca 2021 r. Ss 72/2020 (2/21). <https://recht.saarland.de/bssl/document/KORE210022021> [dostęp: 31.07.2021].

¹⁴ Alternative für Deutschland (Alternatywa dla Niemiec) – niemiecka prawicowa partia polityczna, założona w 2013 r. Por. https://pl.wikipedia.org/wiki/Alternatywa_dla_Niemiec [dostęp: 01.10.2023].

stwa podburzania mas z § 130 ust. 3 niemieckiego kodeksu karnego¹⁵, który to czyn zabroniony¹⁶ odwoływał się do Międzynarodowego kodeksu karnego¹⁷. Czyn ten polega na akceptacji, negowaniu lub bagatelizowaniu czynu popełnionego w czasach reżimu narodowosocjalistycznego, w sposób określony w § 6 ust. 1 Międzynarodowego kodeksu karnego¹⁸,

¹⁵ § 130 niemieckiego kodeksu karnego dotyczy czynu zabronionego określanego jako *Volksverhetzung* – w tłumaczeniu: „podburzanie mas”.

¹⁶ Przepis § 130 ust. 3 kodeksu karnego brzmi: „Mit Freiheitsstrafe bis zu fünf Jahren oder mit Geldstrafe wird bestraft, wer eine unter der Herrschaft des Nationalsozialismus begangene Handlung der in § 6 Abs. 1 des Völkerstrafgesetzbuches bezeichneten Art in einer Weise, die geeignet ist, den öffentlichen Frieden zu stören, öffentlich oder in einer Versammlung billigt, leugnet oder verharmlost”.

Tłumaczenie: „Karą pozbawienia wolności do lat 5 lub karą grzywny jest karany ten, kto czyn popełniony podczas reżimu narodowosocjalistycznego, w sposób określony w § 6 ust. 1 Międzynarodowego kodeksu karnego, w sposób, który narusza publiczny spokój publicznie bądź w zgromadzeniu, akceptuje, neguje lub bagatelizuje”.

¹⁷ *Völkerstrafgesetzbuch (VStGB) vom 26.06.2002*, BGBl. I. S. 2254 – Międzynarodowy kodeks karny z dnia 26 czerwca 2002 r., zwany kodeksem zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu, opublikowany: BGBl. I. S. 2254; powstał, aby dostosować niemieckie prawo karne do przepisów międzynarodowego prawa karnego, w szczególności do Statutu Rzymskiego Międzynarodowego Trybunału Karnego. W Niemczech reguluje konsekwencje przestępstw przeciwko prawu międzynarodowemu. Ustawa została ogłoszona 26 czerwca 2002 r. i weszła w życie 30 czerwca 2002 r. Por. <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Völkerstrafgesetzbuch> [dostęp: 21.08.2021]; a także: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl102s2254.pdf#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl102s2254.pdf%27%5D__1712091893804 [dostęp: 02.04.2024].

¹⁸ § 6 Międzynarodowego kodeksu karnego brzmi: „(1) Wer in der Absicht, eine nationale, rassische, religiöse oder ethnische Gruppe als solche ganz oder teilweise zu zerstören,

1. ein Mitglied der Gruppe tötet,
2. einem Mitglied der Gruppe schwere körperliche oder seelische Schäden, insbesondere der in § 226 des Strafgesetzbuches bezeichneten Art, zufügt,
3. die Gruppe unter Lebensbedingungen stellt, die geeignet sind, ihre körperliche Zerstörung ganz oder teilweise herbeizuführen,
4. Maßregeln verhängt, die Geburten innerhalb der Gruppe verhindern sollen,
5. ein Kind der Gruppe gewaltsam in eine andere Gruppe überführt,

wird mit lebenslanger Freiheitsstrafe bestraft”. <https://de.m.wikipedia.org/wiki/Völkerstrafgesetzbuch> [dostęp: 21.08.2021], a także: https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl102s2254.pdf#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl102s2254.pdf%27%5D__1712091893804 [dostęp: 02.04.2024].

Tłumaczenie: „(1) Kto z zamiarem całkowitego bądź częściowego zniszczenia grupy jako takiej, narodowej, rasowej, religijnej lub etnicznej,

1. zabija członka grupy,
2. wyrządza członkowi grupy ciężkie fizyczne bądź psychiczne szkody, w szczególności rodzaju określonego w § 226 kodeksu karnego,
3. stawia grupę w warunkach życiowych, które powodują jej całkowite bądź częściowe fizyczne zniszczenie,

pod warunkiem, że czyn ten narusza publiczny spokój i został popełniony publicznie lub w zgromadzeniu. Odnosząc się do wyjaśnienia swojej motywacji, oskarżona wskazała, że chciała zwrócić uwagę na to, że niezaszczepieni są dziś dokładnie tak samo wykluczani, jak Żydzi w czasach Trzeciej Rzeszy. Sąd doszedł jednak do wniosku, że oskarżona poprzez użycie gwiazdy Dawida, która symbolizuje jeden z ostatnich środków narodowych socjalistów, przygotowujący do deportacji narodu żydowskiego, zastępując pojęcie „Żyd” przez określenia: „niezaszczepiony”, „wyborca AFD”, „kierowca SUV-a”, „islamofob”, stworzyła analogię między społeczną krytyką ostatnio wymienionych i potwornościami, na które narażony był naród żydowski w czasach narodowego socjalizmu, co jest zbagatelizowaniem rodzaju środków przemocy, ich wymiaru oraz następstw i w ten sposób zbagatelizowaniem popełnionych podczas rządów narodowych socjalistów czynów, określonych w § 6 ust. 1 Międzynarodowego kodeksu karnego w rozumieniu § 130 ust. 3 kodeksu karnego. Sąd wskazał jednak, że w zaprezentowanej wypowiedzi brakuje, według tego przepisu, wymaganej predyspozycji do naruszenia publicznego spokoju. Z uzasadnienia orzeczenia wynika także, że opublikowany przez oskarżoną tekst w sposób widoczny miał na celu potępienie nieusprawiedliwionego i pochopnego napiętnowania niewinnych, ale nie był nakierowany na to, by podburzać do ewentualnych aktów przemocy. To, że oskarżona chciała osiągnąć jakieś działanie zewnętrzne, poprzez które nawoływała by odbiorców swoich postów do łamania prawa, bądź dyskredytowała bariery psychiczne w popełnianiu czynów o zagrażających dobrom prawnym następstwach, nie mogło być również obiektywnie wywnioskowane z użycia gwiazdy Dawida ani udowodnione oskarżonej według jej wiarygodnych wyjaśnień, z których wynikało, że określone grupy są wykluczone, tak jak to miało miejsce podczas II wojny światowej w odniesieniu do Żydów. To, że granica naruszenia spokoju nie została przekroczona, wynikało też ze sposobu opublikowania wypowiedzi, która każdemu użytkownikowi Internetu umożliwiała otwarte i przede wszystkim krytyczne odniesienie się do sprawy. Sąd, uwzględniając sposób, treść i kontekst wypowiedzi, a także krytyczne uwagi użytkowników, uznał, iż działanie oskarżonej nie było ukierunkowane na podżeganie do ewentualnych aktów przemocy, nawoływanie do innego złamania prawa bądź przełamania barier psychicznych do popełnienia czynów zabronionych. Próg możliwości naruszenia publicznego spokoju poprzez gloryfikowanie przemocy, szczucie przeciwko pewnym grupom społeczeństwa bądź

4. wymierza zasady, które mają uniemożliwić porody wewnątrz grupy,

5. przewozi dziecko grupy, z użyciem przemocy, do innej grupy, jest karany karą dożywotniego pozbawienia wolności”.

agresywną i emocjonalną prezentację – nie został w ten sposób osiągnięty. Fakt, że oskarżona użyła gwiazdy Dawida, czyli publicznie widocznego środka Holokaustu z czasów narodowosocjalistycznego reżimu i w ten sposób jego symbolu, i zinstrumentalizowała ją dla krytyki sposobu obchodzenia się społeczeństwa z przeciwnikami szczepień, wyborcami partii Alternatywa dla Niemiec, sam w sobie nie uzasadniał jeszcze możliwości naruszenia publicznego spokoju. Odnosnie do granic wolności wypowiedzi sąd przyjął, że granice wolności wyrażania opinii zostają przekroczone wtedy, kiedy uznana historiografia bądź ofiary nie są w sposób należyty docenione. Wolność wyrażania opinii dochodzi dopiero wtedy w niemieckim prawie karnym do swoich granic, jeśli wypowiedzi nabierają niepokojowego charakteru. Sąd przyjął, że wypowiedzi oskarżonej stanowią wkład do zatrucia politycznego klimatu, jednak nie do tego stopnia, by nadać im niepokojowy charakter. W przedmiotowej sprawie badał także, czy doszło do wypełnienia znamion czynu zabronionego zniewagi z § 185 kodeksu karnego¹⁹, i uznał, że pod pojęciem zniewagi należy rozumieć atak na godność innej osoby poprzez lekceważenie, zbyt małe poszanowanie bądź nieposzanowanie. Wymagane jest, że pokrzywdzonemu odbiera się częściowo lub całkowicie moralną, personalną bądź społeczną ważność poprzez przypisanie negatywnych cech. Nieposzanowanie jednostki stanowi dlatego jedynie wtedy zniewagę, jeśli dotknięta jest godność osoby trzeciej, gdy uwzględnia się jej moralną, osobistą bądź społeczną ważność. Należy w takich wypadkach ustalić obiektywną treść wypowiedzi poprzez interpretację, z uwzględnieniem całości zewnętrznych i wewnętrznych okoliczności. Jeśli chodzi o wypowiedzi w politycznej wymianie opinii bądź będące wkładem w publiczną oraz duchową debatę, przedstawiony punkt widzenia i kryteria przyjęte w publicznej

¹⁹ § 185 *Beleidigung*: „Die Beleidigung wird mit Freiheitsstrafe bis zu einem Jahr oder mit Geldstrafe und, wenn die Beleidigung öffentlich, in einer Versammlung, durch Verbreiten eines Inhalts (§ 11 Absatz 3) oder mittels einer Tätlichkeit begangen wird, mit Freiheitsstrafe bis zu zwei Jahren oder mit Geldstrafe bestraft”.

Tłumaczenie: „Zniewaga karana jest karą pozbawienia wolności do roku bądź karą grzywny i jeśli zniewaga popełniona została publicznie w zgromadzeniu lub poprzez rozpowszechnianie treści (§ 11 ust. 3) bądź z użyciem przemocy, karana jest karą pozbawienia wolności do lat 2 lub karą grzywny”.

§ 11 ust. 3 StGB: „Inhalte im Sinne der Vorschriften, die auf diesen Absatz verweisen, sind solche, die in Schriften, auf Ton- oder Bildträgern, in Datenspeichern, Abbildungen oder anderen Verkörperungen enthalten sind oder auch unabhängig von einer Speicherung mittels Informations- oder Kommunikationstechnik übertragen werden”.

Tłumaczenie: „Treści, w rozumieniu przepisów, to takie, które zawierają się w pismach, na nośnikach dźwiękowych czy obrazach, na nośnikach danych, rysunkach lub innych obrazach, bądź również niezależnie od zapisu mogą być przenoszone za pomocą technik informatycznych lub komunikacyjnych”. https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_185.html [dostęp: 21.08.2021].

wypowiedzi muszą być zgodne z art. 5 ust. 1 Konstytucji. Z uzasadnienia orzeczenia wynika, że niedopuszczalna jest według tego artykułu szeroka interpretacja wypowiedzi, podjęta rzekomo w interesie skutecznej ochrony godności, a ponadto nastawienie na pobicznego czytelnika. Sąd doszedł do wniosku, że w tym konkretnym przypadku oceniane stwierdzenie, jak i towarzyszące mu okoliczności nie dają podstawy do przyjęcia, że chodzi o wypowiedzi, w których zawarta jest pogarda do Żydów, połączona z ich prześladowaniami. Uznał, że Żydzi nie powinni być dotknięci obiektywnym sensem stwierdzenia oskarżonej w ich moralnej, osobistej bądź społecznej ważności, ponieważ oskarżona wskazywała tylko na nieusprawiedliwione odgraniczenie w dzisiejszym społeczeństwie oznaczonych na zdjęciu gwiazdami Dawida określonych osób. To, że odbyło się to za pomocą porównania, pozbawionego jakiejkolwiek rzeczywistej podstawy, do losu prześladowanych za rządów nazistów Żydów, jak również użycia zabronionego symbolu gwiazdy żydowskiej, w danych okolicznościach nie dawało podstawy do przyjęcia tezy o ataku na godność Żydów. Podsumowując orzeczenie, należy stwierdzić, że użycie gwiazd Dawida, porównywanie Żyda do „niezaszczepionego”, „wyborcy AFD”, „kierowcy SUV-a” i „islamofoba” na publicznie dostępnym profilu facebookowym nie wypełniało znamion czynu zabronionego z § 130 ust. 3 niemieckiego kodeksu karnego z uwagi na brak realizacji znamienia naruszenia publicznego spokoju. Jeśli chodzi o czyn zabroniony z § 185 niemieckiego kodeksu karnego, to sąd uznał, że wypowiedź oskarżonej nie była lekceważeniem rodzaju, rozmiaru oraz następstw środków przemocy stosowanych w czasie reżimu nazistów i w ten sposób nie stanowiła bagatelizowania działań popełnionych podczas rządów narodowych socjalistów. Przyjął, że wypowiedź ta – poprzez porównanie do Holokaustu – miała na celu zwrócenie uwagi ludzi na aktualny problem, związany ze szczepieniami, i przedstawienie osób, które reprezentują wskazane grupy społeczne, jako ofiar z uwagi na ich odizolowanie od reszty społeczeństwa. Dlatego też, jak uznał sąd, nie miała na celu naruszenia ich godności.

2.5. Wyrok dotyczący mordowania Żydów

Kolejnym orzeczeniem, które dotyczy omawianej problematyki, jest decyzja z 1 marca 2018 r. Wyższego Sądu Krajowego w Hamm²⁰, gdzie ustalono następujący stan faktyczny. W dniu 23 czerwca 2014 r. oskarżony opublikował, używając swojego profilu facebookowego, który zawie-

²⁰ Wyrok Wyższego Sądu Krajowego w Hamm z dnia 1 marca 2018 r. 1 RVs 12/18. Az. 45 Ns 255/16. <https://openjur.de/u/2145008.html> [dostęp: 19.02.2022].

rał również jego zdjęcie portretowe, i podając w Internecie swoje imię: H., dostępny dla każdego, następujący tekst: „[j]eśli za każdego zamordowanego przez Syjonistów Palestyńczyka zabiłoby się 10 Żydów problem Bliskiego Wschodu już dawno by się rozwiązał a narody świata byłyby szczęśliwe”. Pod tym zdaniem w języku angielskim podana była następująca data: „23.06. o 15.25”. Sąd Rejonowy w U. uznał oskarżonego w dniu 11 października 2016 r. za winnego przestępstw szczucia mas, jak również z powodu używania oznaczeń organizacji działającej niezgodnie z Konstytucją, i skazał go na łączną karę pozbawienia wolności 8 miesięcy, której wykonanie zostało warunkowo zawieszone. Oskarżony złożył apelację od tego wyroku, jednak Sąd Krajowy wyrokiem z 4 października 2017 r. zmienił wyrok sądu I instancji w ten sposób, że obniżył karę do 7 miesięcy pozbawienia wolności, której wykonanie zostało także zawieszone. Z pisemnych podstaw wyroku wynika, że przedmiotem rozważań była również właściwość sądów niemieckich do rozpoznania sprawy, ponieważ oskarżony oraz jeden ze świadków twierdzili, że był on w tym czasie w Holandii. Sąd Rejonowy, a także sąd odwoławczy przyjęły, że przestępstwo mogło być popełnione z każdego komputera bądź smartfona z dostępem do Internetu, obojętnie, czy oskarżony przebywałby w Holandii, czy w Niemczech. Z treści uzasadnienia omawianego orzeczenia wynika też, że znaczenie dla uznania, iż doszło do wypełnienia znamion czynu zabronionego szczucia mas, miał sposób opublikowania treści, do której każdy miał dostęp, a wpływanie na emocje obejmowało również obywateli Niemiec, co uzasadniało właściwość niemieckich sądów. Dlatego też nie miało znaczenia to, czy oskarżony przebywał w czasie popełnienia czynu na terenie Niemiec, czy na terenie Holandii. Dokonując oceny omawianego orzeczenia, należy stwierdzić, że z punktu widzenia oceny prawnej zachowania oskarżonego sąd ustalił, iż wypełnił on znamiona zarzucanego mu czynu szczucia mas, ponieważ nawoływał do stosowania przemocy. Na marginesie należy tylko wskazać, że orzeczenie zostało uchylone, a podstawą do przekazania sprawy do ponownego rozpoznania stała się konieczność bardziej dogłębnego ustalenia miejsca popełnienia czynu, a w przypadku, gdyby była nim Holandia, określenia, czy wymierzona kara – uwzględniając holenderskie ustawodawstwo – nie byłaby łagodniejsza.

2.6. Wyrok dotyczący określenia funkcjonariusza jako „bezczelnego Żyda”

Kolejnym orzeczeniem jest orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego z 28 stycznia 2020 r.²¹. W sprawie ustalono następujący stan faktyczny: oskarżony, niezadowolony z podejmowanych wobec niego czynności, użył określenia „bezczelny Żyd”, a po myślniku dodał rzeczownik „Funkcjonariusz”. W ten sposób chciał wyrazić swoje niezadowolenie dotyczące zeznań świadka w jego sprawie. Sąd Rejonowy w B. skazał oskarżonego w dniu 22 lutego 2018 r. z powodu popełnienia przestępstwa szczeni mas w powiązaniu z przestępstwem zniewagi na karę pozbawienia wolności w wysokości 6 miesięcy. Przeciwko temu wyrokowi oskarżony wniósł rewizję, która nie została uwzględniona. Sąd w uzasadnieniu orzeczenia wskazał, że pojęcie „bezczelny Żyd” należy do słownictwa charakterystycznego dla języka narodowego socjalizmu i bez wątpienia chodzi – przy wykorzystaniu tego terminu – o formę podżegania do wrogiego nastawienia wobec ludzi żydowskiego wyznania, oddziałującego na uczucia adresata oraz wychodzącego poza zwykłe wyrażenie odrzucenia i pogardy, tak że tego rodzaju stwierdzenie wypełnia znamiona czynu podburzania do nienawiści w rozumieniu § 130 ust. 1 nr 1 kodeksu karnego, ponieważ oskarżony mówił o świadku E. jako o bezczelnym funkcjonariuszu żydowskim. Sąd uznał, że określenie „Żyd” w obliczu okoliczności towarzyszących użyciu w pojedynczym przypadku może stanowić naruszenie godności człowieka i w szczególności wtedy, gdy formułujący wypowiedź, tak jak w tym wypadku, identyfikuje się z narodowosocjalistyczną ideologią rasową, bądź jego wypowiedzi pozostawałyby w jakimś sensie z nią w związku. Pogardzający ludźmi sposób stygmatyzacji Żydów, nawoływanie innych, by Żydów dyskryminować i szykanować, tak jak miało to miejsce w czasie narodowego socjalizmu, nakazują dziś szczególną wrażliwość przy nazywaniu innej osoby Żydem. To, że oskarżony rozszerza swoje jednoznacznie narodowosocjalistyczne językowe użycie określenia „bezczelny Żyd” o dołączony po myślniku rzeczownik „Funkcjonariusz”, nie prowadzi także do tego, że jego określenie dopuszcza inną interpretację. W tym przypadku nie jest możliwe przyjęcie, że wskazana wypowiedź miała na celu tylko krytykę, ponieważ gdyby tak rzeczywiście było, to nie zostałaby użyta nacechowana narodowosocjalistycznie kombinacja słów „bezczelny” i „Żyd”, jak również wprowadzenie jej zdaniem: „Jeszcze bardziej bezczelnie zachowuje się [...]”. To, że oskarżony użył wymienionych określeń, dawało podstawy do przyjęcia, że zależało mu na poniża-

²¹ Orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego z dnia 28 stycznia 2020 r. 3 RVs 1/20. <https://openjur.de/u/2193982.html> [dostęp: 05.03.2022].

jącym i nawiązującym do narodowego socjalizmu użyciu językowym. Tak więc sąd w uzasadnieniu wskazał, że kryteriami interpretacji są – oprócz brzmienia i językowego kontekstu użytego określenia – także dające się rozpoznać okoliczności towarzyszące, w których te wypowiedzi padają. Ta argumentacja pozwoliła na przyjęcie, że oskarżony dopuścił się zarzucanego mu czynu.

2.7. Wyrok dotyczący jajka niespodzianki

Kolejnym wyrokiem dotyczącym mowy nienawiści jest wyrok z 2 lutego 2016 r. Sądu Rejonowego w Chemnitz²². W sprawie ustalono, że oskarżona to rozwódka, z zawodu była pracownikiem biurowym. Podczas głównej rozprawy nie wypowiedziała się co do swoich zarobków. Ustalono, że płaciła alimenty na rzecz 7-letniego dziecka. Do tej pory nie była jeszcze karana. Oskarżona prowadziła publicznie dostępne konto w serwisie społecznościowym Facebook. Na stronie startowej, w zakładce „o” zamieściła pruskiego orła, na piersi którego widniało godło Wehrmachtu, z ukośnie idącymi od lewego boku na dole do prawego na górze, czarno-biało-czerwonymi paskami. W dniu 23 lipca 2015 r. oskarżona ok. godz. 19:45 na swoim publicznie dostępnym koncie facebookowym opublikowała kolaż zdjęć zatytułowany słowami: „Edycja specjalna AZYLANCI Napięcie, Gra i Droga”²³, przy czym słowo „azyłanci” zostało zapisane większą czcionką²⁴. Pod spodem umieszczony został granat w kształcie jajka, mieszczący się w dłoni i dający się rozpoznać po pierścieniu zabezpieczającym oraz zawleczce. Zamiast typowej główicy bojowej widoczna była główica podobna do jajka z niespodzianką firmy Ferrero. Ponadto, w górnej części umieszczono napis reklamowy: „+ mleko – kakao”, a pod spodem ogólnie znane hasło: „JAKO Z NIESPODZIANKĄ” zostało zastąpione przez napis: „NIESPODZIANKA DLA OBCOKRAJOWCÓW”. Na zdjęciu dodane zostało nazwisko „Steffi D...”. Po lewej stronie kolażu oskarżona, pod przyciskiem „Lubię to”, zamieściła komentarz, że podoba jej się ruch obywatelski „Za Chemnitz”. Ustalono, że pod kolażem licznik strony Facebook pokazywał 230 polubień, 3 komentarze i 1164 udostępnienia treści. W toku prowadzonego postępowania oskarżona złożyła wyjaśnienia, w których podała, że zdjęcie to uważała za śmieszne i dlatego

²² Wyrok Sądu Rejonowego w Chemnitz z dnia 2 lutego 2016 r. <https://openjur.de/u/885214.html> [dostęp: 09.10.2022].

²³ W oryginale: „Sonderedition ASYLANTEN Spannung, Spiel und Weg”.

²⁴ Zdjęcie przedstawiające jajko niespodziankę znajduje się na stronie: <https://soundcloud.com/dnb-teknologie/dnb-vs-tek-mix-kebi?in=kotaibe-kader/sets/kebi> [dostęp: 16.10.2022].

też podzieliła się nim w sieci. Uważała, że w ten sposób wyrazi ironiczny protest wobec zbyt wielu obcokrajowców ubiegających się o azyl. Sądziła, że nie propaguje żadnej przemocy, ponieważ jajka z niespodzianką zwykle nie eksplodują, a tego rodzaju granaty w postaci takiegoż jajka w rzeczywistości nie istnieją. Z tego powodu nie było to dla niej rzeczywiste wezwanie do przemocy, lecz żart. Obrońca oskarżonej w swojej mowie końcowej wskazał, że ubiegający się o azyl nie są w rozumieniu § 130 kodeksu karnego częścią społeczeństwa, a ponadto powołał się na wolność wyrażania opinii przez oskarżoną, która dopuszcza przejawione sformułowania. W swojej wypowiedzi odwołał się do historii i podniósł, że obecnie „Internet-Stasi” chce zmusić do milczenia osoby zamieszczające krytyczne komentarze. Wskazał też, że był to tylko głos krytyczny wobec osób starających się o azyl. Istotne jest także i to, że oskarżona nie stworzyła tego kolażu samodzielnie, lecz przejęła go od innej osoby, a następnie umieściła na swoim profilu facebookowym. Sąd uznał jednak, że zamieszczając kolaż, bez jakiegokolwiek komentarza, na swoim profilu, oskarżona udostępniła go jako swoje własne myślowe dzieło, a nie dzieło osoby trzeciej. Sąd przyjął również, że publicznie udostępniony wpis wraz z kolażem jest trwałym przedstawieniem poglądów. Z uzasadnienia orzeczenia sądowego wynika także, iż doszło do rozpowszechnienia rozumianego jako udostępnienie dla niekontrolowanej przez sprawcę liczby potencjalnych odbiorców. W trakcie prowadzenia sprawy ustalono, że kolaż podobał się 230 osobom. Odnośnie do wypełnienia znamion czynu zabronionego z § 130 niemieckiego kodeksu karnego, określanego jako przestępstwo szczucia mas, sąd przyjął, że nie musi tutaj chodzić ani o klasę w rozumieniu § 130 kodeksu karnego w starej wersji, ani o narowo, rasowo, wyznaniowo lub poprzez ich ludowość określoną grupę. Tożsamość, solidarność, los bądź uczucia klasowe lub grupowe nie są wymagane. Dlatego też żyjący w Republice Federalnej Niemiec „azylanci” są tak samo częścią społeczeństwa, jak żyjący tutaj „gastarbeiterzy”²⁵, „cudzoziemcy”, „kapitaliści” bądź „bezrobotni”. Sąd przyjął, że publikacja wraz z tytułem: „Edycja specjalna AZYLANTI Napięcie, Gra i Droga”, i w powiązaniu z przedstawionym kolażem granatu ręcznego jest podburzaniem do nienawiści względem wymienionej części społeczeństwa. Uznał także, iż oskarżona wiedziała, że wraz z opublikowaniem tego zdjęcia, w złej wierze, wyszydza przebywających w Niemczech ubiegających się o azyl i wzywa do przemocy względem nich. Zdaniem sądu oskarżona wiedziała również, że takie zachowanie zagrożone jest karą. Ważne przy ocenie prawnej zachowania oskarżonej było to, że podburzanie do

²⁵ Powszechnie określenie na przyjeżdżających do Republiki Federalnej Niemiec za pracą cudzoziemców.

nienawiści do części społeczeństwa jest zachowaniem mającym na celu oddziaływanie na uczucia bądź intelekt adresata, które wychodzi poza zwykłe odrzucenie bądź pogardę i obiektywnie nadaje się, jak i subiektywnie jest przeznaczone, by wytworzyć bądź wzmocnić emocjonalnie zwiększoną wrogą postawę względem tejże części społeczeństwa. Wrogie wobec obcokrajowców hasła nie spełniają znamion czynu przestępczego, jeśli zawierają jedynie wezwanie do opuszczenia kraju; w tychże hasłach może być jednakże równocześnie dorozumiane wezwanie względem osób trzecich, by żądanie to przeformułować radykalnymi, siłowymi środkami, a to uprawnia do innej oceny prawnej. Kierując się bezpośrednim brzmieniem wypowiedzi oskarżonej, ustalono, że wzywała ona do śmierci azylantów. Według tytułu: „Edycja specjalna AZYLANCI Napięcie, Gra i Droga”, oskarżona również, z punktu widzenia obiektywnego i rozsądnego społeczeństwa, wzywała do tego, by azylanci zostali wydalen. Ten cel, jak sugeruje kolaż, może zostać osiągnięty za pomocą ręcznych granatów, czyli symbolu przemocy. Zmieniając na zdjęciu tekst reklamowy firmy Ferrero na tekst: „NIESPODZIANKA DLA OBCOKRAJOWCÓW”, oskarżona sugerowała, że granat nie jest słodyczem z zabawką w środku, lecz zakamuflowanym materiałem wybuchowym. Dlatego sąd uznał, że kobieta w ten sposób nawoływała do użycia przemocy i jednocześnie tym kolażem wypełniła znamiona czynu przestępczego § 130 ust. 2 nr 1c niemieckiego kodeksu karnego, ponieważ zaatakowała godność ludzką wskazanych osób poprzez to, że złośliwie je wyszydziła. W uzasadnieniu orzeczenia sąd przyjął, że złośliwe wyszydzanie to przedstawienie innych z niegodziwych pobudek jako godnych pogardy, mniej wartych bądź niegodnych życia. Godność ludzka – zdaniem sądu – jest nienaruszalna i nie podlega rozważaniom.

Atak na godność ludzką zakłada, że wrogie działanie dotyka człowieka w rdzeniu jego osobowości i poprzez to neguje się bądź relatywizuje człowieczeństwo atakowanej osoby oraz jej prawo do życia jako równowartej jednostki w państwowej społeczności. Sąd podkreślił, że w przedmiotowej sprawie oskarżona nawoływała do zabójstwa azylantów, a przy tym w opublikowanym przez nią kolażu jako słodycz zamaskowane zostało narzędzie zabójstwa. Przy ocenie zdjęcia przywołano skojarzenie rosyjskiej inwazji na Afganistan, gdzie prasa donosiła o tym, że afgańskie dzieci postrzegały tzw. miny motylowe²⁶ jako zabawki, bawiły się nimi i w wyniku eksplozji zostawały okaleczone bądź zabite. Zdaniem sądu oskarżona sugerowała, że przy zanegowaniu praw azylantów jako części społeczeństwa powinno się ich zabić, aby osiągnąć polityczny cel. W ten sposób wypełniła również tutaj znamiona czynu karalnego złoś-

²⁶ <https://de.wikipedia.org/wiki/Schmetterlingsmine> [dostęp: 16.10.2022].

liwego wyszydzenia. Przy ustalaniu wymiaru kary sąd wyszedł z ustawowego zagrożenia z § 130 ust. 2 kodeksu karnego, który przewiduje je w wymiarze od kary grzywny do kary 3 lat pozbawienia wolności. W zakresie tego wymiaru kary należało na korzyść oskarżonej uwzględnić fakt, że nie była ona jeszcze karana, oraz to, że kolaż został przez nią przejęty od osoby trzeciej. Sąd przyjął, że na korzyść oskarżonej przemawiało i to, że zdjęcie to opublikowała w czasie, kiedy dyskusja, w szczególności w Internecie, osiągnęła krytyczny poziom, i że nawoływanie do przemocy w jakimkolwiek kierunku jest na porządku dziennym, z czym trudno się zgodzić. Należy jednak zgodzić się z sądem, że oskarżoną obciążał fakt, iż przekroczyła ona granicę między wolnością wyrażania opinii a nawoływaniem do przemocy i w ten sposób sprzyjała również innym ekstremistycznym zachowaniom. W tym stanie rzeczy sąd wymierzył oskarżonej grzywnę 40 stawek dziennych grzywny, przy ustaleniu wysokości jednej stawki na poziomie 30 euro za odpowiednią do winy i czynu karę.

2.8. Podsumowanie niemieckiego orzecznictwa

Podsumowując zagadnienia dotyczące mowy nienawiści w niemieckim orzecznictwie sądowym, należy podkreślić, że sądy zwracają uwagę nie tylko na sam tekst, ale na całościową wymowę rozpowszechnianych treści, przy czym znaczenie ma ustalenie, czy całościowa wymowa nakierowana jest na nawoływanie do przemocy wobec jednostki lub grup ze względu na ich pochodzenie. Wyroki skazujące pokazują, że wolność słowa, która jest gwarantowana w niemieckiej konstytucji, ma swoje prawne ograniczenia i nie wszystkie wypowiedzi mieszczą się w jej granicach. Do przypisania przestępstwa szczucia mas nie wystarczy tylko krytyczne wypowiedzenie się w określonej kwestii, ale konieczne jest zawarcie w wypowiedzi takich treści, które nawołują do przemocy. Następuje przy tym naruszenie godności człowieka w powiązaniu z jego pochodzeniem. Przy ocenie tych treści w odniesieniu do Żydów dodatkowo brany jest pod uwagę aspekt historyczny, łączący się z traktowaniem przedstawicieli tego narodu podczas II wojny światowej²⁷. Analiza orzeczeń wskazuje, że sądy niemieckie są na punkcie odniesienia do kwestii żydowskiej szczególnie wyczulone. To samo dotyczy wypowiedzi

²⁷ Na ograniczenie wolności słowa ze względu na ochronę pamięci historycznej zwrócił uwagę ETPCz w wyroku z dnia 8 listopada 2012 r., nr 43481/09, PETA Deutschland przeciwko Niemcom (w: W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek: *Prawa człowieka*. Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 236), w którym hasło „Holokaust na talerzu” użyte w kampanii społecznej dotyczącej ochrony zwierząt uznane zostało za trywializację losu ofiar Zagłady.

związanych z uchodźcami. Trzeba także podkreślić, że niemieckie sądy dokonują ocen całościowych, przy uwzględnieniu użytych przez sprawców symboli, przy czym rygorystycznie podchodzą do użytej symboliki oraz wyjaśnień, że określone wypowiedzi są formą żartu, czego przykładem może być użycie grafiki jajka niespodzianki jako granatu. W orzeczeniach podkreślane są aspekt powszechności głoszonych poglądów poprzez wykorzystanie komunikatorów internetowych i niebezpieczeństwo dotarcia do nieograniczonej liczby odbiorców. W jednym z omówionych orzeczeń sąd wręcz wskazał, że trudności wynikające z ustalenia miejsca popełnienia czynu nie mogą stać na przeszkodzie ścigania, ponieważ skutek szczucia mas miał miejsce na terenie Niemiec. Jeśli chodzi o sprawców, to są to osoby, których status zawodowy oraz społeczny nie jest wysoki, zwolennicy AfD, pragnący usunięcia uchodźców z kraju, uważający, że stanowią oni tylko obciążenie finansowe dla Niemiec, i odrzucający sytuację, w jakiej znaleźli się azylanci w swoim kraju, oraz motyw, jakimi się kierowali przy opuszczaniu własnego państwa. Sprawcy pomijają wkład uchodźców w rozwój Niemiec, a eksponują rzekome zagrożenie fizyczne z ich strony. W ten sposób negatywnie nastawiają innych do azylantów i jednocześnie podsuwają siłowe rozwiązania jako najprostsze oraz najskuteczniejsze dla ochrony własnych obywateli.

3. Orzeczenia sądów polskich w sprawach dotyczących mowy nienawiści

3.1. Wstęp

Na gruncie prawa polskiego mowa nienawiści jest karana na podstawie art. 256 § 1 kodeksu karnego²⁸, zgodnie z którym zakazane jest nawoływanie do nienawiści na tle różnic narodowościowych, etnicznych, rasowych, wyznaniowych albo ze względu na bezwyznaniowość. Przestępstwo to zagrożone było karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2, a obecnie zagrożone jest tylko karą pozbawienia wolności do lat 3²⁹. Już wstępna analiza przytoczonego dla potrzeb niniejszego artykułu fragmentu przepisu daje podstawy do stwierdzenia, że w prawie polskim nawoływanie do nienawiści jest karalne. Brak jest w przepisach nawoływania do przemocy bądź samowoli, a także warunku, aby zachowania te podejmowane były w sposób mogący zakłócić spokój publiczny.

²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1138.

²⁹ Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2022, poz. 2600.

Teza taka może być postawiona również na podstawie orzecznictwa sądowego, w którym wskazano, że „[p]ojęcie nawoływania do nienawiści na tle różnic rasowych traktować należy jako publiczne wzywanie (nawoływanie) innych osób do odczuwania i utrwalenia negatywnych emocji, niechęci oraz wrogości wobec przedstawicieli odmiennej rasy, przy czym dla realizacji występku określonego w przepisie art. 256 § 1 k.k. nie jest konieczny skutek w postaci przekonania przez sprawcę innych odbiorców do prezentowanych przez siebie poglądów, chociaż tym motywowane winno być jego zachowanie w inkryminowanym miejscu i czasie”³⁰. Na gruncie prawa polskiego brak jest definicji nawoływania do nienawiści, co oznacza, że granice muszą być wypracowane w drodze poglądów wyrażanych w doktrynie oraz orzecznictwie sądowym³¹.

Możliwe jest posiłkowanie się definicją zawartą w zaleceniach nr 97 (20), zgodnie z którą mowa nienawiści to „każda forma wypowiedzi, która rozpowszechnia, podżega, propaguje lub usprawiedliwia nienawiść rasową, ksenofobię, antysemityzm lub inne formy nienawiści oparte na nietolerancji, włączając w to nietolerancję wyrażaną w formie agresywnego nacjonalizmu lub etnocentryzmu, dyskryminacji lub wrogości wobec mniejszości, migrantów, lub osób wywodzących się ze społeczności imigrantów”³².

Doprecyzowania pojęcia mowy nienawiści podjęli się Sergiusz Kowalski oraz Magdalena Tulli, którzy wskazali, że jest to „każda wypowiedź łącząca, wyszydzająca i poniżająca jednostki lub grupy”³³.

Jeżeli chodzi o orzeczenia sądowe dotyczące pojęcia mowy nienawiści, to należy przywołać wyrok Sądu Najwyższego z 5 lutego 2007 r., w którym wskazano, że nawoływanie do nienawiści „sprowadza się do tego typu wypowiedzi, które wzbudzają uczucia silnej niechęci, złości, braku akceptacji, wręcz wrogości do poszczególnych osób lub całych grup społecznych czy wyznaniowych bądź też z uwagi na formę wypowiedzi

³⁰ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r. II AKa 301/13. LEX nr 1422288; tak samo wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Południe w Gdańsku z dnia 21 lutego 2017 r. II K 528/16. LEX nr 2250280.

³¹ Pisze o tym J. Ławicki: *Mowa nienawiści – problem odpowiedzialności karnej. W: Hejterstwo. Nowa praktyka kulturowa? Geneza, przypadki, diagnozy.* Red. J. Dynkowska i in. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 50 i nast. https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/36183/49-65_Lawicki.pdf?sequence=3&isAllowed=y [dostęp: 29.03.2024].

³² A. Śledzińska-Simon: *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej.* W: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne.* Red. A. Bodnar i in. Oficyna, Warszawa 2010, s. 97.

³³ S. Kowalski, M. Tulli: *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści.* Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2003, s. 21–23.

podtrzymują i nasilają takie negatywne nastawienia i podkreślają tym samym uprzywilejowanie, wyższość określonego narodu, grupy etnicznej, rasy lub wyznania”³⁴. Próbę zdefiniowania mowy nienawiści podjął także Sąd Apelacyjny w Szczecinie, który w wyroku z 4 lutego 2010 r. wskazał, że „zmierza do utrwalenia negatywnego i nieprawdziwego wizerunku osób homoseksualnych w opinii publicznej, a osoby, które atakują innych z powodu tych właśnie cech, dowodzą, że same czerpią zadowolenie z zadanego bólu, przy czym dodatkowo są przekonane o swojej wyższości i dominacji”³⁵.

Przy analizie mowy nienawiści podkreśla się, że nadawca, kierowany negatywnymi emocjami, przyporządkowuje adresatowi cechy, które wyrażają pogardę (niechęć, nienawiść itp.)³⁶.

Z analizy polskiego orzecznictwa wynika także, iż czyn zabroniony nawoływania do nienawiści ma bezskutkowy charakter, ponieważ jest dokonany z chwilą ukończenia samego czynu³⁷, ale musi być popełniony z zamiarem bezpośrednim³⁸.

Z jednej strony przepis § 130 niemieckiego kodeksu karnego szerzej ujmuje czynności sprawcze, ponieważ odnosi czynność nawoływania do przemocy bądź samowoli, ale z drugiej strony poprzez możliwość zakłócenia spokoju publicznego – z punktu widzenia literalnej wykładni znamion czynu zabronionego – zakres penalizacji znacznie ogranicza. Tak więc na sądy niemieckie nałożony został obowiązek wykazania, że konkretne zachowania realizowane są w sposób, który może zakłócić spokój publiczny. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że w polskim kodeksie karnym porządek publiczny jest rodzajowym dobrem prawnie chronionym w rozdziale XXXII i musi być uwzględniony przy wykładni znamion czynu zabronionego.

W polskim prawie ścisły związek z art. 256 § 1 k.k. mają przepisy art. 119 § 1 k.k., dotyczącego stosowania przemocy lub groźby bezprawnej wobec grupy osób lub poszczególnej osoby z powodu jej przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub z powodu jej bezwyznaniowości, oraz art. 126a k.k., w którym uregulowane

³⁴ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2007 r. IV KK 406/06. LEX nr 245307; tak samo wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 5 lipca 2018 r. II AKa 200/18. LEX nr 2532132.

³⁵ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 4 lutego 2010 r. I ACa 691/09. OSA 2011, nr 12, s. 28–60.

³⁶ M. Zweifel: *Mowa nienawiści – ujęcie prawne, językowe i filozoficzne*. „Studia Medioznawcze” 2023, T. 24, nr 2 (93), s. 212.

³⁷ Wyrok Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 29 stycznia 2016 r. IV KK 24/15. [https://orzeczenia.czestochowa.sr.gov.pl/content/\\$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001](https://orzeczenia.czestochowa.sr.gov.pl/content/$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001) [dostęp: 28.09.2023].

³⁸ V. Konarska-Wrzošek: *Kodeks karny. Komentarz*. LEX/el. 2023, teza 3.

zostało publiczne nawoływanie do popełnienia czynu określonego m.in. w art. 119 § 1 k.k. lub publiczne pochwalanie popełnienia czynu określonego w tym przepisie.

Dobrem prawnie chronionym w art. 119 § 1 k.k. jest wolność od dyskryminacji w formie stosowania przemocy lub groźby bezprawnej wobec grup i osób, wyodrębnionych według kryterium przynależności narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub kryterium bezwyznaniowości³⁹. Natomiast czyn zabroniony pochwalania lub nawoływania do przestępstw przeciwko ludzkości lub przestępstw wojennych dotyczy ochrony takich dóbr, jak: życie, zdrowie, wolność w różnych jej aspektach, dóbr kultury, a także mienia oraz reguł humanitarnego prawa konfliktów zbrojnych⁴⁰. Czyn zabroniony może być popełniony poprzez publiczne nawoływanie lub pochwalanie wskazanych w art. 126a k.k. zbrodni i występków. Działanie musi mieć charakter publiczny, czyli być dostrzeżone przez bliżej nieoznaczoną lub oznaczoną, ale większą liczbę osób⁴¹. Jest to także przestępstwo bezskutkowe, ale możliwe do popełnienia tylko z zamiarem bezpośrednim.

Na gruncie prawa polskiego karalność wypowiedzi będących mową nienawiści może opierać się na kwalifikacji prawnej z art. 55 ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej⁴². Na podstawie tego przepisu karalne jest publiczne i wbrew faktom zaprzeczanie zbrodniom wskazanym w art. 1 pkt 1 tej ustawy⁴³.

Natomiast w obszarze prawa międzynarodowego konieczne jest również rozważenie kwalifikacji prawnej z art. 118a § 3 pkt 2 k.k., tj. dopuszczenia się poważnego prześladowania grupy ludności z powodów uznanych za niedopuszczalne na podstawie prawa międzynarodowego, w szczególności politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kultu-

³⁹ *System prawa karnego*. T. 8: *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*. Red. L. Gardocki. C.H.Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2013, s. 31.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 47.

⁴¹ *Ibidem*, s. 48. Inaczej działanie publiczne pojmowane jest przez M. Mozgawę, który uważa, że działanie publicznie będzie oznaczało, iż ze względu na miejsce działania, okoliczności i sposób działania sprawcy jego zachowanie jest lub może być dostrzeżalne dla nieokreślonej liczby osób – por. *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*. Red. M. Mozgawa. LEX/el. 2023, teza 8. Bliżej odnośnie do tej kwestii J. Kulesza: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2018 r., sygn. IV KK 296/17*. „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 3, s. 117–126.

⁴² Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Dz.U. 2023, poz. 102.

⁴³ Bliżej odnośnie do znamion tego czynu zabronionego w prawie polskim oraz prawie niemieckim: W. Kulesza: „*Kłamstwo o Auschwitz*” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym. W: *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*. Red. Ł. Pohl. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2009, s. 297–313.

rowych, wyznaniowych lub z powodu bezwyznaniowości, światopoglądu lub płci, powodując pozbawienie praw podstawowych.

W każdym z analizowanych przepisów akcent położony jest zatem na zupełnie inny element, co nakazuje dokonanie drobiazgowej analizy treści, wielokrotnie w powiązaniu z kontekstem historycznym oraz sytuacyjnym (politycznym).

Już na płaszczyźnie treści przepisów dotyczących przestępstwa szczucia mas z niemieckiego kodeksu karnego oraz przestępstwa mowy nienawiści z polskiego kodeksu karnego widoczne są więc poważne różnice. Opisanie treści orzeczeń wydawanych w konkretnych stanach faktycznych pozwoli na zweryfikowanie opisanej tezy.

3.2. Wyrok dotyczący różnic rasowych

Wyrokiem z 24 września 2013 r. Sąd Apelacyjny w Katowicach⁴⁴ nie uznał za wypełniające znamiona czynu zabronionego nawoływania do nienawiści na tle różnic rasowych, a za znieważenie z powodów rasowych zachowanie oskarżonego, który zwrócił się w miejscu publicznym do pokrzywdzonego słowami: „czarnuch, czarna świnia”. Sąd przyjął, że działanie sprawcy nie było skierowane do bliżej nieokreślonej liczby osób, a ponadto nie było umotywowane chęcią wzbudzenia wrogości na tle różnic rasowych, o których mowa w art. 256 § 1 k.k.⁴⁵. Z poglądem tym trzeba się zgodzić. Określenie „czarnuch” jest pogardliwym nazwaniem czarnoskórego człowieka⁴⁶. Ponadto wyraz „świnia” w polskim potocznym rozumieniu tego słowa oznacza obelżywe określenie człowieka podłego, nieprzyzwoitego⁴⁷. Należy podkreślić, że było ono połączone z dookreśleniem wskazującym na rasę. Jednak było skierowane do pojedynczej osoby, co uzasadniało uznanie, że doszło do publicznego znieważenia.

⁴⁴ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r. II AKa 301/13. LEX nr 1422288.

⁴⁵ Stanowisko to zostało poparte w doktrynie: *Kodeks karny. Część szczególna*. T. 2. Cz. 2: *Komentarz do art. 212–277d*. Red. W. Wróbel, A. Zoll. Lex 2017, teza 12.

⁴⁶ *Słownik języka polskiego, litera A–K*. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999, s. 307.

⁴⁷ *Słownik języka polskiego, litera R–Z*. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999, s. 435.

3.3. Wyrok przeciwko uchodźcom

Przedmiotem analizy jest także orzeczenie Sądu Rejonowego w O., który wyrokiem z 14 marca 2017 r. uniewinnił kibiców, w dniu 19 września 2015 r. pełniących funkcję tzw. gniazdowego i mających do dyspozycji urządzenia nagłaśniające, służące do dopingowania drużyny, za pomocą których publicznie nawoływali do nienawiści na tle narodowościowym w ten sposób, że w trakcie spotkania piłkarskiego pomiędzy drużynami w wielu bezpośrednio następujących po sobie wypowiedziach wznosili wulgarne okrzyki zachęcające do deportacji uchodźców bliżej nieokreślonej narodowości, przynależności etnicznej, rasowej lub wyznaniowej. Zachowanie oskarżonych polegało na wznoszeniu okrzyków o treści: „[...] cała Polska śpiewa z nami wypier[...] z uchodźcami” oraz: „[...] całe [...] dziś głośno krzyczy nie dla islamskiej dziczy”, i zostało zakwalifikowane z art. 256 § 1 k.k.⁴⁸. W uzasadnieniu orzeczenia sąd wskazał, że słowa „dycz” oraz „wyp[...]” wprawdzie mają charakter pejoratywny, ale mieszczą się w granicach wolności słowa. Sąd okręgowy, który rozpoznawał apelację od wyroku, wyraził pogląd, że przestępstwo nawoływania do nienawiści może być popełnione tylko z zamiarem bezpośrednim, o szczególnym zabarwieniu, na co w tej sprawie brak dowodów. Ponadto, zdaniem sądu oskarżeni wyrażali tylko swoje prywatne poglądy dotyczące braku akceptacji polityki przyjmowania uchodźców. Sąd Najwyższy nie podzielił zapatrywań obu sądów, a zaakceptował poglądy wyrażone w kasacji, że w tym stanie faktycznym sąd okręgowy nie uwzględnił kontekstu zdarzenia, w tym tego, że głoszący te wypowiedzi pełnili funkcję gniazdowego, mieli do dyspozycji urządzenia nagłaśniające, a ich hasła typu: „islamska dycz”, mają wydźwięk wyrażnie nacjonalistyczny, podkreślający negatywne nastawienie do islamu, i zostały podchwyczone przez grupki kibiców. W tym stanie rzeczy Sąd Najwyższy uchylił wyrok sądu okręgowego i przekazał mu sprawę do ponownego rozpoznania. Dokonując oceny postępowania Sądu Najwyższego, należy zgodzić się z jego argumentacją i uznać, że jego stanowisko było słuszne.

3.4. Wyrok dotyczący wpisu na profilu X

Wyrokiem z 4 lutego 2021 r. Sąd Rejonowy w Ż. uznał oskarżonego za winnego popełnienia przestępstwa z art. 256 § 1 k.k. za zamieszczenie na profilu X wpisu o następującej treści: „Polska dla Polaków! w du[...] mam poprawność. Mój syn ma dorastać w Polsce białej i z tradycjami jakie są

⁴⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2019 r. IV KK 38/18. LEX nr 2621830.

od wieków! Żadna kur[...] z tęczyowych polityków tego nie zmieni!!!!”⁴⁹. Przywołany wyrok nie został przez żadną ze stron zaskarżony i uprawomocnił się. Jednak Prokurator Generalny złożył na korzyść skazanego kasację, w której zarzucił rażące naruszenie treści przepisu art. 256 § 1 k.k., ponieważ opisane zachowanie nie mogło – według treści kasacji – stanowić mowy nienawiści i było wyrazem korzystania przez skazanego z prawa do wolności słowa. Ponadto, Prokurator Generalny nie zgodził się z twierdzeniem, że cytowany wpis miałby się odwoływać do nazistowskiej retoryki o dominacji rasy białej oraz godzić w multikulturalizm i tzw. tęczyową politykę. Sąd Najwyższy nie zgodził się z poglądami wyrażonymi w kasacji i wskazał, że istotne jest zestawienie treści oraz sposobu, w jaki wpis został dokonany. Zwrócił uwagę na to, że pierwsze, trzecie i czwarte zdanie zakończone zostały wykrzyknikami, a takie połączenie krótkich zdań z wykrzyknikami wskazuje na duże nasilenie w nich emocji, a także przedstawienia żądania. Wysłanie takiego emocjonalnego przekazu do przestrzeni publicznej uznane zostało przez Sąd Najwyższy za nawoływanie do nienawiści, co skutkowało nieuwzględnieniem poglądów wyrażonych w kasacji. Tutaj także należy zgodzić się z rozstrzygnięciem Sądu Najwyższego, który zwrócił uwagę nie tylko na użyte określenia, ale i na formę przekazu treści – połączenie zdań z użyciem wykrzykników, co oznacza żądanie usunięcia osób, które nie są Polakami, z kraju. Wprawdzie sposób usunięcia wszystkich wskazanych osób nie został określony, ale nie wykluczono – w związku z przedstawionym żądaniem – użycia przemocy do realizacji tego celu.

3.5. Wyrok dotyczący Żydów

Tym razem analizie został poddany wyrok z 20 października 2021 r., skazujący Jacka M., który – jak ustalono w uzasadnieniu orzeczenia Sądu Rejonowego dla Wrocławia Śródmieścia we Wrocławiu – nazwał Żydów „politycznymi prostytutk[...]”⁵⁰. Stan faktyczny tej sprawy polegał na tym, że w czasie spotkania autorskiego Jacek M., który promował swoją książkę *Moja walka o prawdę. Wyznania byłego księdza*, nazwał Żydów w opisany sposób⁵¹. Brak jest jednak uzasadnienia owego orzeczenia, co

⁴⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2022 r. IV KK 32/22. LEX nr 3480944.

⁵⁰ J. Urbańska-Jaworska: *Były ksiądz Jacek M. skazany za mowę nienawiści wobec Żydów i wzywanie do „świętej wojny”*. Wyborcza.pl. 20.10.2021. <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27709133,byly-ksiadz-jacek-m-skazany-za-mowe-nienawisci-wobec-zydow.html> [dostęp: 20.02.2022].

⁵¹ Ibidem.

uniemożliwia zapoznanie się z argumentami wskazanymi przez sąd jako podstawa do przyjęcia, że doszło do popełnienia przestępstwa z art. 256 § 1 k.k.⁵². W I instancji Jacek M. został skazany na karę ograniczenia wolności w wymiarze 10 miesięcy prac społecznych⁵³. Odnosząc się do wymienionego sformułowania, trzeba wskazać, że pojawiło się ono w życiu politycznym na określenie osoby, która przechodzi z jednej formacji do drugiej, zmienia poglądy ze względu na karierę i traktuje siebie jako towar⁵⁴.

Należy także podkreślić, że wypowiedzi powiązane z Żydami mogą naruszać znamiona czynu zabronionego z art. 55 ustawy z 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu oraz art. 256 § 1 k.k. i art. 257 k.k., jeżeli dotyczą nieprawdziwych treści, co potwierdza wyrok Sądu Rejonowego w Brzozowie z 29 czerwca 2020 r.⁵⁵.

3.6. Wyrok dotyczący euro-zdrajców

Przedmiotem analizy jest orzeczenie, w którym sformułowanie o treści: „[w]yzwolimy Polskę od euro-zdrajców, Żydów, masonów i rządowej mafii”, które oskarżony miał na transparencie w dniu 11 listopada 2004 r., stało się przedmiotem oceny sądowej. W tej sprawie wyrokiem Sądu Okręgowego w K. z 24 maja 2006 r. (sygn. akt IX Ka 415/06) utrzymany został w mocy wyrok Sądu Rejonowego w K. z 10 listopada 2005 r. (sygn. akt VIII K 768/05), na podstawie którego oskarżony został uniewinniony od popełnienia zarzucanego mu aktem oskarżenia czynu, zakwalifikowanego z art. 256 § 1 k.k. jako mowa nienawiści. Z taką oceną nie zgodził się prokurator, który wniósł kasację. Sąd Najwyższy w postanowieniu z 5 lutego 2007 r.⁵⁶ wskazał, że istotne znaczenie ma tutaj sformułowanie czasownikowe zawarte w treści transparentu: „wyzwolimy”, które nie nawoływało do nienawiści na tle różnic rasowych. Doszedł do takiego przekonania po dokonaniu wykładni językowej tego pojęcia i przyjęciu, że nie nawoływało ono do nienawiści. Sąd Najwyższy podzielił także pogląd,

⁵² Orzeczenie nie zostało opublikowane.

⁵³ Przedstawione dane pozyskano z otwartych źródeł.

⁵⁴ J. Gądek: *Długa historia „politycznej prostytutki” w Polsce*. Onet.pl. 04.11.2015. <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/dluga-historia-prostytucji-politycznej-w-polsce/8lgghx> [dostęp: 08.01.2024].

⁵⁵ Wyrok Sądu Rejonowego w Brzozowie z dnia 29 czerwca 2020 r. II K 381/19. LEX nr 3037466.

⁵⁶ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2007 r. IV KK 406/06. LEX nr 245307.

że w opisany sposób Z.P. dał wyraz swoim osobistym poglądom, do czego uprawniał go art. 54 ust. 1 Konstytucji⁵⁷. Z tych powodów kasacja prokuratora została oddalona. Omawiane orzeczenie należy, w świetle argumentacji dotyczącej czasownika „wyzwolimy”, uznać za kontrowersyjne. Wprawdzie wprost nie nawołuje on do nienawiści na tle różnic rasowych, ale wydaje się, że zbyt mało uwagi sąd poświęcił samemu temu określeniu, oznaczającemu uczynienie kogoś wolnym, niezależnym, uwolnienie od kogoś, oswobodzenie, wybawienie⁵⁸, które to sformułowania łączą się z wrogiem, w szczególności, w kontekście historycznym, jeśli zostaną powiązane z Żydami. Zabrakło tutaj odniesienia do przeszłości historycznej, która silnie podkreślana jest w niemieckim orzecznictwie.

3.7. Wyrok dotyczący Czeczenów

Tym razem przedmiotem oceny jest wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z 30 czerwca 2016 r.⁵⁹, na podstawie którego utrzymany został wyrok Sądu Rejonowego w Białymstoku z 9 listopada 2015 r. (sygn. akt VII K 285/14). Sąd uznał w nim T.D., historyka z wykształcenia, za winnego przestępstwa polegającego na nawoływaniu do nienawiści z art. 256 § 1 k.k. w zb. z art. 257 k.k. w zw. z art. 12 k.k. i wymierzył mu karę 3 miesięcy pozbawienia wolności w zawieszeniu na okres próby wynoszący 2 lata. Zachowania T.D. polegały na zamieszczeniu w okresie od 5 października 2009 r. do 31 maja 2011 r. na portalu internetowym 8 wpisów. Sąd ustalił, że na forum internetowym pojawiły się dyskusje, które były związane z pobytem uchodźców w Polsce. W pierwszym z wpisów T.D. w odpowiedzi na temat „o Czeczenach historie prawdziwe” wypowiedział się, używając określeń: „śniade cwaniaki” oraz „leniwe dranie”, i wskazując, że „będą się panoszyć dorabiając kradzieżami i rozbojami”. Autor wpisu napisał także, iż są oni agresywniejsi niż inni uchodźcy, np. Albańczycy, Marokańczycy czy Turcy. Według T.D. jedyną reakcją na taką postawę będzie ucieczka z kraju, aby wychować dzieci bez strachu. W kolejnym wpisie, z 6 października 2009 r., podniesione zostały takie kwestie, jak: brak szacunku dla kobiet, skłonności do molestowania seksualnego, kradzieży oraz przemocy. We wpisie z 6 listopada 2010 r., w wątku dotyczącym obowiązywania Czeczenów prawa ruchu drogowego, pojawiło się określenie „grupa agresywnych pasożytów” oraz opis rzeko-

⁵⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

⁵⁸ *Słownik języka polskiego, litera R–Z...*, s. 809.

⁵⁹ Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 30 czerwca 2016 r. VIII Ka 157/16. LEX nr 2107884.

mego zachowania o treści: „[a] ja kiedyś widziałem jak grupa agresywnych pasożytów wieczorem szła ulicą i jakiś samochód zatrąbił, bo nie mógł przejechać – jeden pasożyt oparł nogę na zderzak, a dwóch podeszło do kierowcy i pewnie chcieli otworzyć drzwi, ale na szczęście kierowca ruszył i uciekł. Pasożyty czują się bezkarnie”. Sąd uznał, że określenie „pasożyt” ma jednoznacznie negatywny wydźwięk. Natomiast sformułowanie „grupa agresywnych pasożytów”, które zostało użyte w omawianym wpisie, realizuje znamiona czynu zabronionego z art. 257 k.k., tj. publicznego znieważania grupy ludności z powodu jej przynależności narodowej, i godzi w jej cześć oraz godność⁶⁰. W kolejnym wpisie dotyczącym filmu pt. *Żywo! Czeczena* oskarżony wskazywał: „[c]o cię obchodzi czy siedzę za komputerem, za pralką, czy za lodówką. Jakie to znaczenie w dyskusji o Czeczenach. Czy Polacy kiedykolwiek ucieli komuś rękę z powodów religijnych? Imbecyle również nie widzą związku między sprowadzeniem Muzułmanów, a wzrostem ilości przestępstw. Gwałty w Szwecji to 90% robota Muzułmanów, mimo że w społeczeństwie stanowią mniej niż 10% (może niektóre paskudy chcą sprowadzenia śniadych do Ł. – w nadziei, że w końcu którzy ją zaliczy. Powinieneś wiedzieć, że Unia [...] rzeczywiście chce ci dać. Chce dać Polakom jeszcze więcej Muzułmanów. Francja, Hiszpania, a nawet Niemcy nie radzą sobie ze swoimi pasożytami i przygotowują »plan redystrybucji imigrantów«. Polegać on ma na tym, że zapakują agresywnych Algierczyków w autobus, dadzą 1000 euro zasiłku (Polska będzie musiała płacić im drugą część zasiłku – jakież 1000 zł na głowę) i przywiozą ich do Polski. Taniej im wyjdzie dać pasożytom zasiłek i wywieźć do Polski niż dawać zasiłki u siebie i jeszcze ponosić koszty spalonych samochodów”. „[...] Masz sporo racji, ale w jednym się mylisz Czeczeni mimo, że spieszyli ze swojego kraju uważają się za wielkich bojowników, utożsamiają z tamtejszymi ekstremistami. Przywódcy tamtejsi są dla nich prawdziwymi bohaterami. Nienawidzą K. za to, że chce zaprowadzić tam porządek. Kochają B., U. Nieważne, że Europa daje im mieszkania, zasiłki – oni nadal naszą cywilizację uważają za zepsutą, nadal pragną wprowadzenia szariatu na całym świecie. Oni nie uciekają, oni przyjeżdżają tu po zasiłki i świetne życie bez pracy, a gdy przyjdzie pora i tutaj zaczną wojnę religijną. Nie walczą mieczem-walczą kuta[...] Mnożą się i organizują [...]. Popatrz na Wielką Brytanię – 20 lat temu też imbecyle uważali, że ich za pokojowych i sympatycznych. Teraz się rozmnożyli i pokazują różki. Będzie tylko gorzej, bo Europa jest na równi pochyłej i stacza się w objęcia A.”. Z uzasadnienia orzeczenia sądowego

⁶⁰ Różnorodność wpisów nakazywała dokonanie także kwalifikacji prawnej z art. 257 k.k., ale z uwagi na zakres artykułu kwestia tej kwalifikacji prawnej nie była przedmiotem analizy. Została tylko zasygnalizowana w związku z treścią wpisu odnoszącego się do grupy ludności.

do tego wyroku jasno wynika, że zamiarem dokonującego wpisu było nawoływanie do niechęci do opisywanych nacji.

Kolejny wpis pochodzi z 30 maja 2011 r. T.D. zamieścił komentarz o treści: „[o]czywiście politycznie poprawni idioci zaczną zaraz szkalować Polaków, że Polacy też robią bomby, że Polacy też mordują dzieci. Podaj choć jeden przykład gdy Polacy szykują masowy mord na niewinnych albo gdy przeprowadzają zamachy w imię A. T. K. to był wyjątek, w 30 milionowym narodzie jeden terrorysta to nic. Natomiast wśród k. leniuchów co drugi chętnie wysadziłby się w imię A.”. W tym fragmencie, zdaniem sądu, negatywne zabarwienie zawiera określenie narodu czeczeńskiego jako „leniuchów”. Dotyka ono także godności ludzkiej, obraża oraz narusza cześć. W kolejnym komentarzu do wątku „Prawdziwe oblicze naszych miłych brodaczy” autor wpisu wskazywał, że Czeczeńcy zabijają niewinnych ludzi w imię religii. Dalej pisał: „[p]odaj jakiś przykład z czasów współczesnych – twoi ulubieńcy w czasach współczesnych dokonują zamachów, zabijają dzieci [...]. Czeczeni zabijają w imię religii – jakiś rysownik namalował ich Wielkiego Pedofila i w odwecie chcą zabijać ludzi. Podaj przykłady jak Polacy w obecnych czasach mordują w imię religii. Podaj przykład jakiegoś gangu, który gwałci małe dziewczynki według kryteriów rasowych i religijnych [...]. Wiesz dlaczego Francuzi, Holendrzy uciekają z własnych krajów? Bo kiedyś byli na tyle głupi, że wpuścili do siebie te ścierwo pasożytnicze, a ono im się rozmnożyło. [...] M., T., ktoś. coś, fanka, bocianka i.t.p. będą pracować, a Czeczeni będą leżeć na hamakach i czytać K., od czasu do czasu kamieniując dla rozrywki kogoś. A my w tym ciemnogrodzie zniesiemy zasiłki, zamkniemy granicę, wywalimy do was wszystkie na zasiłki, całą klasę polityczną i zajmiemy się w końcu rozwojem gospodarczym. Ech rozmarzyłem się...”. Tutaj uwagę sądu zwróciło określenie „ścierwo pasożytnicze”, które miało negatywne zabarwienie i w połączeniu z innymi treściami wskazywało na nawoływanie do nienawiści do narodowości czeczeńskiej na tle różnic narodowościowych i wyznaniowych. Sąd uznał, że cytowane wpisy potęgowały atmosferę nienawiści do Czeczenów jako narodu, ale również ze względu na odmienną religię, co wyczerpało znamiona czynu z art. 256 § 1 k.k., i z tym poglądem należy się w całości zgodzić, jeśli uwzględni się prezentowane treści.

3.8. Wyrok dotyczący białych patriotów

Kolejne orzeczenie dotyczy osoby, która prowadziła działalność gospodarczą za pośrednictwem portalu aukcyjnego Allegro, polegającą na sprzedaży m.in. koszulek. Przedmiotem analizy Sądu Rejonowego

w Częstochowie⁶¹ z punktu widzenia wypełnienia znamion czynu zabronionego nawoływania do nienawiści z art. 256 § 1 k.k. była koszulka z napisem: „jestem dumny, że jestem biały być może niedługo tylko to mi pozostanie”. Obok napisu umieszczono krzyż celtycki. W uzasadnieniu orzeczenia sąd wskazał, że cytowany napis stanowi manifestowanie przynależności do białej rasy, ale brak jest jednoznacznie negatywnych symboli, takich jak np.: „musimy oczyścić Polskę z czarnuchów”, nawołujących do nienawiści na tle rasowym. Z treści uzasadnienia orzeczenia wynika, że na jednej z koszulek znajdował się wizerunek broni przy twarzy, ale nie wiadomo, czy dotyczyło to cytowanego napisu na koszulce. W odniesieniu do opisanego wizerunku sąd podzielił pogląd biegłego z zakresu językoznawstwa polonistycznego, że brak jest możliwości jednoznacznego określenia, o jaki rodzaj zachowania chodzi, co uniemożliwia przesądzenie, że jest to nawoływanie do nienawiści. Dlatego też oskarżony został uniewinniony od popełnienia zarzucanego mu czynu.

Dokonując oceny wymienionego orzeczenia, wydaje się, że zbyt mało uwagi poświęcił sąd umieszczonym obok napisu symbolom, tj. celtyckiemu krzyżowi, który jest symbolem chrześcijaństwa, ale przede wszystkim wizerunkowi broni trzymanej przy twarzy. Brak jest odniesienia do tego, że broń symbolizuje przemoc, a jej użycie związane jest z utratą życia lub zdrowia. Dlatego też sama analiza językowa treści napisu, bez odniesienia się do znajdujących się obok symboli i ich wymowy, zdaje się nie w pełni prezentować całościową wymowę w kierunku mowy nienawiści.

3.9. Wyrok dotyczący pobicia sąsiadów z uwagi na ich narodowość

Do przestępstw zaliczanych do mowy nienawiści należą także te, które wypełniają znamiona z art. 119 § 1 k.k., a zachowanie polega na stosowaniu przemocy lub groźby bezprawnej z uwagi na pochodzenie. Przykładem takiej sprawy może być wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z 13 czerwca 2023 r.⁶², w którym wskazano, że zachowanie polegające na wymachiwaniu w kierunku pokrzywdzonego maczetą o długości ostrza 35 cm oraz pałką teleskopową o długości 21 cm, a następnie stosowanie przemocy poprzez uderzenie pokrzywdzonego maczetą w czoło, z powodu jego ukraińskiej przynależności narodowej, o czym świadczyły obelżywe słowa i przedstawione w wulgarnej formie żądanie, aby sąsiedzi wrócili

⁶¹ Wyrok Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 29 stycznia 2016 r. IV K 24/15. [https://orzeczenia.czystochowa.sr.gov.pl/content/\\$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001](https://orzeczenia.czystochowa.sr.gov.pl/content/$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001) [dostęp: 28.09.2023].

⁶² Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 13 czerwca 2023 r. II AKa 177/23. LEX nr 3626183.

na Ukrainę, wypełnia znamiona czynu zabronionego z art. 119 § 1 k.k. Ocena taka została zawarta w wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu rozpatrującego apelację obrońcy oskarżonego od wyroku I instancji, który skazał oskarżonego, przyjmując także, że wypełnione zostały przez niego znamiona czynu zabronionego z art. 119 § 1 k.k. Przedstawione wypowiedziane żądania opuszczenia kraju przez pokrzywdzonego w połączeniu z zastosowaną wobec niego przemocą jasno wskazują na to, że zrealizowane zostały znamiona czynu zabronionego i skazanie było oparte na prawidłowej ocenie prawnej. Liczba orzeczeń – 289 – wskazuje jednoznacznie na to, że liczba skazań z powodu mowy nienawiści, połączonej ze stosowaniem przemocy lub groźby bezprawnej, jest dość znaczna.

3.10. Wyrok dotyczący nawoływania do przemocy przez studenta

Do przestępstw obejmujących mowę nienawiści zaliczane są w polskim prawie karnym te, które dotyczą publicznego nawoływania lub publicznego pochwalania stosowania przemocy lub groźby bezprawnej z uwagi na pochodzenie. Przykłady zachowania wyczerpującego znamiona czynu zabronionego z art. 126a k.k. można znaleźć w wyroku Sądu Okręgowego we Wrocławiu z 30 października 2020 r.⁶³, dotyczącym zamieszczania komentarzy na portalu internetowym przez studenta informatyki. Ustalono, że w dniu 16 marca 2017 r., działając publicznie i posługując się pseudonimem, student informatyki zamieścił na portalu internetowym komentarz o treści: „Potrzeba nam więcej B.”. Komentarz ten został umieszczony w związku z tym, że A.B. skazano za dokonanie dwóch zamachów terrorystycznych: na siedzibę premiera N., w którym zginęło 8 osób, i na uczestników obozu młodzieżówki n. P., w którym zginęło 69 osób, a czyn ten był motywowany politycznie. Komentarz zawarty pod tą informacją wskazywał na pochwalanie dokonywania zabójstw w celu wyniszczenia określonej grupy ludzi, należącej do określonej grupy politycznej, co sąd uznał za wypełnienie zarzucanego oskarżonemu czynu. Kolejny komentarz o treści: „Bardzo dobrze. Podludzi jeb[...] prądem. Jeżeli rząd jest przeciwko narodowi, to naród musi bronić się sam. Chociaż koleś mógłby bić U. zamiast H.”, został zamieszczony także na stronie ogólnodostępnej, w dniu 22 września 2018 r. Oskarżony również posługiwał się nickiem. Sąd przyjął, że oskarżony pochwalał oraz nawoływał do popełnienia czynu z art. 119 § 1 k.k., polegającego na stosowaniu przemocy

⁶³ Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z dnia 30 października 2020 r. III K 202/20. LEX nr 3101677.

wobec grupy ludności z powodu przynależności narodowościowej, i tym samym wypełnił znamiona czynu zabronionego z art. 126a k.k.

Sąd uznał także, że zamieszczenie w dniu 23 lutego 2019 r. komentarza o treści: „C do gazu”, jest nawoływaniem do popełnienia czynu z art. 119 § 1 k.k., polegającego na stosowaniu przemocy na tle różnic rasowych, a tym samym wypełnia znamiona czynu zabronionego z art. 126a k.k. Omawiane orzeczenie nie zawiera szczegółowego uzasadnienia, kiedy doszło do realizacji znamion czynu zabronionego z art. 126a k.k., jednak treść komentarzy, które zostały zamieszczone przez oskarżonego, nie budzi wątpliwości co do tego, że są one nawoływaniem do stosowania przemocy.

4. Wnioski końcowe

W pierwszej kolejności należy poczynić uwagę ogólną, że liczba orzeczeń sądów niemieckich dotyczących przestępstwa szczucia mas jest dość znaczna. Ponadto, orzeczenia te były wydawane w ciągu długiego czasu, co wskazuje na to, że zjawisko wypowiedzi, które wypełniają znamiona przestępstwa szczucia mas, ma charakter stały. Znaczna część wyroków odnosi się także do wypowiedzi kierowanych do społeczności żydowskiej. Omawiane orzeczenia sądów niemieckich, dotyczące wypełnienia znamion przestępstw szczucia mas z § 130 kodeksu karnego, wskazują jednoznacznie, że w przypadku Żydów uwzględniane są przeszłość historyczna z czasów II wojny światowej i sposób traktowania tej grupy przez nazistów. W tym kontekście oceniane są wszystkie wypowiedzi, które odnoszą się do tej grupy.

Są również orzeczenia niemieckich sądów w sprawach, które dotyczą aktualnych – w czasie, kiedy powstała dana wypowiedź – problemów, jednak pomimo próby odwoływania się przez oskarżonych przykładowo do polityki na Bliskim Wschodzie i w ten sposób ukrycia rzeczywistych intencji, a także powoływania się na gwarantowaną konstytucyjnie wolność słowa, w orzeczeniach tych podjęta została analiza zdarzeń i ustalone rzeczywiste intencje sprawców. Ważne z punktu widzenia wypełnienia znamion czynu zabronionego szczucia mas jest to, czy sprawca swoim zachowaniem nawołuje do przemocy wobec jednostki lub grupy. Jeśli tego elementu brak, to nie ma możliwości uznania, że doszło do popełnienia przestępstwa szczucia mas. Istotne znaczenie ma to, że przestępstwa te są popełniane przy użyciu środków masowej komunikacji, na co zwrócił również uwagę sąd w jednym ze swoich orzeczeń, rozpatrując kwestię właściwości. Tutaj sąd słusznie doszedł do przekonania, że znaczenie ma miejsce, w którym następuje oddziaływanie pro-

pagowanych treści, a nie tylko rzeczywiste miejsce dokonania wpisu na komunikatorze.

Jeśli chodzi o przepisy karne z polskiego kodeksu karnego, to w porównaniu z przepisami niemieckiego kodeksu karnego nie ma wymogu naruszenia pokoju publicznego (w rozumieniu porządku publicznego) poprzez konkretne zachowania. Konieczne jest natomiast wykazanie, że prezentowane treści są w stanie wzbudzić nienawiść, czyli uczucie wrogości do innych. Nie ma znaczenia to, czy skutek taki zostanie osiągnięty, ale konieczne jest udowodnienie działania z winy umyślnej w postaci zamiaru bezpośredniego, w szczególnym zabarwieniu. Wymóg ten, z punktu widzenia obrony, poszerza możliwość powołania się na wolność wypowiedzi.

Ponadto, tym, na co należy zwrócić uwagę, jest posługiwanie się nie tylko samą treścią, ale także w połączeniu z nią symbolami przemocy, takimi jak granat w postaci jajka niespodzianki oraz wizerunek broni trzymanej przy twarzy. To symbole, które jednoznacznie kojarzone są z przemocą i z tego powodu winny być prawidłowo rozpoznane. Dlatego mowa nienawiści, niezależnie od miejsca, w którym jest głoszona, będzie coraz mniej wprost rozpoznawalna, co nie napawa optymizmem, jeśli spojrzeć na dotychczasową praktykę⁶⁴.

Przedstawione przepisy oraz orzeczenia, które zostały wydane w konkretnych sprawach, pokazują, że występują istotne różnice pomiędzy prawem niemieckim a prawem polskim i co za tym idzie – w orzecznictwie sądowym. W Niemczech większą wagę przywiązuje się do aspektu historycznego, a także wymogu takich wypowiedzi, które będą nawoływały do naruszenia bezpieczeństwa wewnętrznego. W polskim prawodawstwie nie ma takich wymogów, ale wydaje się, że brak jest w orzecznictwie sądowym odniesienia historycznego.

Ma to ważne znaczenie, ponieważ liczba przestępstw dotyczących mowy nienawiści będzie się powiększać, co ma związek z gwałtownymi przemianami politycznymi i społecznymi w całej Europie⁶⁵. Dokonując oceny wybranych orzeczeń sądowych wydanych w niemieckich sądach, można z dużą dozą prawdopodobieństwa dojść do wniosku, że formy

⁶⁴ Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 23 stycznia 2019 r., XI.518.7.2019. MS do Prokuratora Generalnego. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20do%20Prok.%20Gen%20Zbigniewa%20Ziobro%20ws%20przest%C4%99pstw%20motywowanych%20nienawi%C5%9Bci%C4%85%2023.01.2019.pdf> [dostęp: 08.01.2024].

⁶⁵ Z danych statystycznych Policji dotyczących art. 256 k.k. wynika, że w Polsce w latach 2013–2019 liczba przestępstw z tego artykułu gwałtownie rosła (dane obejmują lata 1999–2020). Por. <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-13/63613,Publiczne-propagowanie-faszyzmu-nawolywanie-do-nienawisci-art-256.html> [dostęp: 08.01.2024].

mowy nienawiści, które występowały w Niemczech, będą przenikały do Polski i nasilały się, ponieważ będą dotyczyły spraw, które w Niemczech pojawiły się wcześniej, chociażby związanych z napływem uchodźców. Trzeba również zauważyć, że analiza orzecznictwa niemieckich sądów wskazuje na sprawców, którzy powiązani są z AfD. Dlatego warto zasygnalizować prawne i praktyczne różnice, aby prawidłowo rozpoznać mowę nienawiści.

Bibliografia

Literatura

- Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M.: *Prawa człowieka*. Wolters Kluwer, Warszawa 2018.
- Kodeks karny. Część szczególna. T. 2. Cz. 2: *Komentarz do art. 212–277d*. Red. W. Wróbel, A. Zoll. LEX 2017.
- Kodeks karny. *Komentarz aktualizowany*. Red. M. Mozgawa. LEX/el. 2023.
- Konarska-Wrzosek V.: *Kodeks karny. Komentarz*. LEX/el. 2023.
- Kowalski S., Tulli M.: *Zamiast procesu. Raport o mowie nienawiści*. Wydawnictwo W.A.B., Warszawa 2003.
- Kulesza J.: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 17 kwietnia 2018 r., sygn. IV KK 296/17. „Prokuratura i Prawo” 2019, nr 3, s. 117–126.*
- Kulesza W.: *„Kłamstwo o Auschwitz” jako czyn zabroniony w polskim i niemieckim prawie karnym*. W: *Aktualne problemy prawa karnego. Księga pamiątkowa z okazji jubileuszu 70. urodzin Profesora Andrzeja J. Szwarca*. Red. Ł. Pohl. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2009, s. 297–313.
- Ławicki J.: *Mowa nienawiści – problem odpowiedzialności karnej*. W: *Hejterstwo. Nowa praktyka kulturowa? Geneza, przypadki, diagnozy*. Red. J. Dynkowska i in. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2017, s. 49–65. https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/36183/49-65_Lawicki.pdf?sequence=3&isAllowed=y [dostęp: 29.03.2024].
- Schwierskott-Matheson E.: *Deutsches Strafgesetzbuch Übersetzung ins Polnische*. DEJurePL, Regensburg 2018.
- Słownik języka polskiego, litera A–K*. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999.
- Słownik języka polskiego, litera R–Z*. Red. M. Szymczak. Wydawnictwo PWN, Warszawa 1999.
- System prawa karnego*. T. 8: *Przestępstwa przeciwko państwu i dobrom zbiorowym*. Red. L. Gardocki. C.H.Beck, Instytut Nauk Prawnych PAN, Warszawa 2013.
- Śledzińska-Simon A.: *Decyzja ramowa w sprawie zwalczania pewnych form i przejawów rasizmu i ksenofobii jako trudny kompromis wobec mowy nienawiści w Unii Europejskiej*. W: *Mowa nienawiści a wolność słowa. Aspekty prawne i społeczne*. Red. A. Bodnar i in. Oficyna, Warszawa 2010, s. 93–114.

Zweiffel M.: *Mowa nienawiści – ujęcie prawne, językowe i filozoficzne*. „Studia Medioznawcze” 2023, T. 24, nr 2 (93), s. 204–214.

Akty prawne niemieckie

Das Grundgesetz (GG) am 8.05.1949, BGBl. 1949 S. 1 – Ustawa Zasadnicza Republiki Federalnej Niemiec z dnia 8 maja 1949 r., miejsce publikacji: BGBl. 1949 S. 1.

Strafgesetzbuch (StGB) vom 17.10.1964, *Letzte Änderung*: 27.03.2024, BGBl.I. Nr. 109. Niemiecki kodeks karny z dnia 17 października 1964 r., ostatnie zmiany z dnia 27 marca 2024 r., miejsce publikacji: BGBl.I. Nr. 109.

Völkerstrafgesetzbuch (VStGB) vom 26.06.2002, BGBl. I. S. 2254 – Międzynarodowy kodeks karny z dnia 26 czerwca 2002 r., zwany kodeksem zbrodni przeciwko prawu międzynarodowemu, opublikowany: BGBl. I. S. 2254; wszedł w życie dnia 30 czerwca 2002 r. https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl102s2254.pdf#__bgbl__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl102s2254.pdf%27%5D__1712091893804 [dostęp: 02.04.2024].

Akty prawne polskie

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny. T.j. Dz.U. 2022, poz. 1138.

Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Dz.U. 2023, poz. 102.

Ustawa z dnia 7 lipca 2022 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw. Dz.U. 2022, poz. 2600.

Orzeczenia sądów niemieckich

Wyrok Federalnego Trybunału Sprawiedliwości z dnia 27 października 2020 r. RiZ(R) 4/20. <https://openjur.de/u/2308850.html> [dostęp: 19.02.2022].

Wyrok Wyższego Sądu Krajowego w Hamm z dnia 1 marca 2018 r. 1 RVs 12/18. Az. 45 Ns 255/16. <https://openjur.de/u/2145008.html> [dostęp: 19.02.2022].

Wyrok Wyższego Sądu Krajowego Landu Kraju Sary z dnia 8 marca 2021 r. Ss 72/2020 (2/21). <https://recht.saarland.de/bssl/document/NJRE001457732> [dostęp: 31.07.2021].

Orzeczenie Wyższego Sądu Krajowego z dnia 28 stycznia 2020 r. 3 RVs. 1/20. <https://openjur.de/u/2193982.html> [dostęp: 05.03.2022].

Wyrok Sądu Rejonowego (AG) w Essen z dnia 30 stycznia 2015 r. <https://openjur.de/u/762150.html> [dostęp: 11.09.2021].

Wyrok Sądu Rejonowego w Chemnitz z dnia 2 lutego 2016 r. <https://openjur.de/u/885214.html> [dostęp: 09.10.2022].

Wyrok Sądu Rejonowego w Dinslaken z dnia 27 czerwca 2019 r. 3 Ds-111 Js 86/18-108/19. <https://openjur.de/u/2271818.html> [dostęp: 09.04.2022].

Orzeczenia sądów polskich

- Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 8 lutego 2019 r. IV KK 38/18. LEX nr 2621830.
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 5 lutego 2007 r. IV KK 406/06. LEX nr 245307.
Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 13 lipca 2022 r. IV KK 32/22. LEX nr 3480944.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 4 lutego 2010 r. I ACa 691/09. OSA 2011, nr 12, s. 28–60.
Wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 24 września 2013 r. II AKa 301/13. LEX nr 1422288.
Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 5 lipca 2018 r. II AKa 200/18. LEX nr 2532132.
Wyrok Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 13 czerwca 2023 r. II AKa 177/23. LEX nr 3626183.
Wyrok Sądu Okręgowego w Białymstoku z dnia 30 czerwca 2016 r. VIII Ka 157/16. LEX nr 2107884.
Wyrok Sądu Okręgowego we Wrocławiu z dnia 30 października 2020 r. III K 202/20. LEX nr 3101677.
Wyrok Sądu Rejonowego w Częstochowie z dnia 29 stycznia 2016 r. IV KK 24/15. [https://orzeczenia.czestochowa.sr.gov.pl/content/\\$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001](https://orzeczenia.czestochowa.sr.gov.pl/content/$N/151510050002006_IV_K_000024_2015_Uz_2016-01-29_001) [dostęp: 28.09.2023].
Wyrok Sądu Rejonowego Gdańsk-Południe w Gdańsku z dnia 21 lutego 2017 r. II K 528/16. LEX nr 2250280.
Wyrok Sądu Rejonowego w Brzozowie z dnia 29 czerwca 2020 r. II K 381/19. LEX nr 3037466.

Orzeczenia innych sądów

- Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 8 listopada 2012 r., nr 43481/09, PETA Deutschland przeciwko Niemcom, powołany w: W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek: *Prawa człowieka*. Wolters Kluwer, Warszawa 2018, s. 236.

Źródła internetowe

- Dane statystyczne Policji z art. 256 k.k. za lata 1999–2020. <https://statystyka.policja.pl/st/kodeks-karny/przestepstwa-przeciwko-13/63613,Publiczne-propagowanie-faszyzmu-nawolywanie-do-nienawisci-art-256.html> [dostęp: 08.01.2024].
Gądek J.: *Długa historia „politycznej prostytucji” w Polsce*. Onet.pl. 04.11.2015. <https://wiadomosci.onet.pl/tylko-w-onecie/dluga-historia-prostytucji-politycznej-w-polsce/8lgghx> [dostęp: 08.01.2024].
<https://de.wikipedia.org/wiki/Schmetterlingsmine> [dostęp: 16.10.2022].
<https://dejure.org/gesetze/GG/5.html> [dostęp: 17.10.2021].
https://pl.wikipedia.org/wiki/Alternatywa_dla_Niemiec [dostęp: 01.10.2023].
<https://soundcloud.com/dnb-teknologie/dnb-vs-tek-mix-kebi?in=kotaibe-ka-der/sets/kebi> [dostęp: 16.10.2022].

https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_185.html [dostęp: 21.08.2021].

Pismo Rzecznika Praw Obywatelskich z dnia 23 stycznia 2019 r., XI.518.7.2019.MS do Prokuratora Generalnego. <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/WG%20do%20Prok.%20Gen%20Zbigniewa%20Ziobro%20ws%20przest%C4%99pstw%20motywowanych%20nienawi%C5%9Bci%C4%85%2023.01.2019.pdf> [dostęp: 08.01.2024].

Urbańska-Jaworska J.: *Były ksiądz Jacek M. skazany za mowę nienawiści wobec Żydów i wzywanie do „świętej wojny”*. Wyborcza.pl. 20.10.2021. <https://wroclaw.wyborcza.pl/wroclaw/7,35771,27709133,byly-ksiadz-jacek-m-skazany-za-mowe-nienawisci-wobec-zydow.html> [dostęp: 20.02.2022].